شناسایی و ارزیابی چالش‌های حساب قرض‌الحسنه پس‌انداز و ارائه راهکارهای اصلاحی

حسین حسن‌زاده*
میثم کریمی**
محمدحسین قوام***
محمد قزلباش****

چکیده

حساب سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز به عنوان یکی از ابزارها و ابتکارات تجهیز منابع پولی در قانون بانکداری بدون ربا به شمار آمده که در طراحی آن اهداف اقتصادی، فرهنگی و شرعی مدنظر قانون‌گذار و سیاست‌گذار بازار پول بوده است. البته آنچه مطلوب نهاد ناظر و مردم در رابطه با کارکرد این سپرده بوده، به‌صورت کامل تحقق‌نیافته است. این پژوهش درصدد بررسی چندجانبه چالش‌های مطرح‌شده در خصوص سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز بوده و در گام اول، با انتخاب و بررسی منابع کتابخانه‌ای، چالش‌های مطرح‌شده توسط پژوهشگران این حوزه در سال‌های اخیر، کدگذاری و طبق روش فراترکیب در ۵ مقوله قانونی و نظارتی، فرهنگی، عملیاتی، اقتصادی و شرعی طبقه‌بندی شده است. در گام بعد، به‌منظور تکمیل مؤلفه‌های مؤثر بر پژوهش، صاحب‌نظران حوزه قرض‌الحسنه شناسایی گردیده و نظرات آن‌ها در خصوص اهم چالش‌های موجود در این حساب دریافت و به

---

* استادیار دانشکده معارف اسلامی و مدیریت دانشگاه امام صادق علیه‌السلام ،تهران، ایران
Hasanzadeh.hosein@gmail.com

** دانشجوی دکتری مدیریت مالی دانشگاه امام صادق علیه‌السلام ،تهران، ایران (نویسنده مسئول)
Me.karimi۹۱@gmail.com

*** استادیار دانشکده معارف اسلامی و مدیریت دانشگاه امام صادق علیه‌السلام ،تهران، ایران
Ghavam۱۹۸۲@gmail.com

**** دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و مدیریت مالی دانشگاه امام صادق علیه‌السلام ،تهران، ایران
M.ghezelbash۷۵@gmail.com

نگارش این مقاله مستخرج از طرح بانکداری مقاومتی و حمایت گروه مالی، مرکز رشد و معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام است.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۶/۲۶ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۱/۱۵

***فصلنامه راهبرد اقتصادی*، سال هشتم، شماره سی، پاییز ۱۳۹۸، صص ۴۶-۵**

همراه یافته‌های روش فراترکیب، در گروه کانونی موردبحث قرار گرفتند، سپس چالش‌های منتخب جمع‌آوری‌شده از منابع و مصاحبه با خبرگان، در قالب پرسش‌نامه طیف لیکرت طراحی گردیده تا اهمیت هر یک از آن‌ها از منظر خبرگان حوزه قرض‌الحسنه مورد ارزیابی قرار گیرد. در نهایت ۱۱ شاخصی که در پرسش‌نامه از خبرگان مورد سؤال واقع شده بود، با استفاده از روش حداقل مربعات جزئی (PLS) مورد اعتبارسنجی و روابط بین آن‌ها مورد آزمون قرار گرفت و اعتبار هریک از چالش‌های سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز به عنوان بخش تجهیز نهاد قرض‌الحسنه در نظام بانکی مشخص گردید.

واژه‌های کلیدی: *قرض‌الحسنه، فراترکیب، روش حداقل مربعات جزئی، بانکداری اسلامی، اقتصاد مقاومتی*

طبقه‌بندی JEL: Z۱۲، G۲۱، A۱۳

مقدمه

از نقاط تمایز قانون بانکداری بدون ربا نسبت به قوانین قبلی پولی داخلی و قوانین بانکی در سایر کشورهای اسلامی، توجه به بحث قرض‌الحسنه در نظام بانکی و تعریف سپرده و تسهیلات قرض‌الحسنه در سیستمی که پیش از این به عنوان توزیع‌کننده ربا در جامعه شناخته می‌شد، بود. تعریف سپرده و تسهیلات مبتنی بر عقد قرض‌الحسنه نه تنها از جنبه‌های اقتصادی، آثار و برکات فراوانی علی‌الخصوص برای اقشار ضعیف جامعه در پی داشت، بلکه گامی در جهت تغییر ماهیت نظام بانکی از یک شبکه مادی‌گرای فقط منفعت‌محور به سیستمی که از قدرت تجهیز و تخصیص آن در راستای اهداف اخروی استفاده گردد، بود. به عبارت دیگر، با استقرار نظام قرض‌الحسنه در بستر شبکه بانکی کشور، علاوه بر تأمین نیازهای مصرفی مردم و تقویت قدرت اقتصادی آن‌ها، این امکان برای سپرده‌گذاران قرض‌الحسنه نیز پدید آمد که تهدید مشکلات شرعی پیشین نظام بانکی به یک مزیت مبدل گشته و اعطای وام قرض‌الحسنه در راستای اهداف اخروی قرار گیرد.

در نظام مالی اسلامی، برای پاسخ‌گویی به سه دسته متقاضی به وجوه، یعنی متقاضیان ناتوان در بازپرداخت، متقاضیان قادر به بازپرداخت و متقاضیان در پی کسب سود، به ترتیب سه قالب مختلف صدقات، قرض‌الحسنه و عقود در نظر گرفته شده است. یکی از مهم‌ترین تفاوت‌های نظام مالی اسلام با نظام سنتی و رایج، به رسمیت شناختن انگیزه‌های معنوی در کنار پذیرش انگیزه‌های سودطلبانه است. درواقع، فرهنگ غنی اسلامی با برانگیختن انگیزه‌های معنوی، درصدد تنظیم

رفتارهای اقتصادی در جهت رفع نیازهای اقتصادی و اجتماعی است. در این صورت، کسب سود مادی مجاز و قابل احترام است، اما تنها انگیزه فعالیت‌های مالی نیست. همچنین ویژگی دیگر نظام مالی اسلامی، همراهی بازارهای پولی با بازارهای حقیقی است. بر اساس این اصل، گردش پول در جامعه باید همراه با جریان تولید کالاها و خدمات باشد تا اقتصاد با مازاد یا کمبود نقدینگی، گردش صوری کالاها و خدمات و یا بی‌تحرکی مواجه نشود. با توجه به دو اصل پذیرش انگیزه‌های معنوی و همراهی بازار پولی و حقیقی در نظام مالی اسلام، می‌بایست به تبیین جایگاه قرض‌الحسنه در آن پرداخت. با توجه به تأکیدهای وارد شده در اسلام درباره قرض‌الحسنه و تأکید بر انگیزه‌های خیرخواهانه در آن، ترویج قرض‌الحسنه در نظام مالی اسلام، از طرفی موجب تحقق و اعتلای معنویت در سطح جامعه است و از طرف دیگر، قرض‌الحسنه به منزله راهکاری اسلامی، به دسته‌ای از نیازهای افرادی که به وجوه مالی احتیاج دارند پاسخ می‌دهد. (محقق‌نیا، ۱۳۸۸)

اگرچه آنچه انتظار مردم و مدنظر قانون‌گذار در هنگام تعریف خدمات قرض‌الحسنه در نظام بانکی مواردی مانند تأمین مالی خرد، کاهش اختلاف طبقاتی، افزایش قدرت اقتصادی اقشار ضعیف و متوسط مردم، وام‌دهی قرض‌الحسنه و امثالهم بود، اما با گذشت بیش از چهار دهه از اجرای قانون بانکداری بدون ربا، این بخش از قانون مصون از نقصان‌های اجرایی و حقوقی نبوده و با چالش‌های فراوانی همراه بوده است.

بهبود فرایند سپرده‌گذاری و تسهیلات دهی مبتنی بر عقد قرض‌الحسنه منجر به افزایش سرمایه که از عوامل اصلی تولید است، شده و از این طریق سبب بهبود سطح اشتغال و تولید می‌گردد. از این منظر، قرض‌الحسنه در نهایت می‌تواند با بهبود فضای واقعی اقتصاد، زمینه اجرای سیاست‌های اقتصاد مقاومتی را مهیا کند.

سامان‌دهی مطالب در این مقاله به این صورت انجام پذیرفته است که ابتدا با استفاده از روش فراترکیب، منابع کتابخانه‌ای مورد مطالعه قرار گرفته و چالش‌های سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز از آن‌ها احصا شده، سپس از طریق مصاحبه با

صاحب‌نظران، سایر چالش‌های موجود در این سپرده شناسایی و مجموع یافته‌های حاصل از منابع کتابخانه‌ای و مصاحبه، به گروه کانونی عرضه شده است. چالش‌های منتخب، در قالب پرسش‌نامه طیف لیکرت به خبرگان نظام بانکی عرضه شده تا اعتبار هریک از چالش‌ها تعیین و در نهایت پرسش‌نامه تحلیل و چالش‌های تأیید شده مشخص شود.

پیشینه تحقیق

نهاد قرض‌الحسنه، ازجمله حوزه‌هایی است که پژوهشگران در رشته‌های مختلف علوم انسانی به آن توجه داشته و آن را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده‌اند. رویکرد پژوهشگران در حوزه قرض‌الحسنه را می‌توان به چند گروه تقسیم کرد. گروه اول، به ثمرات و برکات معنوی نشر سنت قرض‌الحسنه در جامعه و ملاحظات فقهی موجود در آن اشاره‌کرده‌اند. مقدم و همکاران (۱۳۹٦) در مقاله‌ای با عنوان «الگوی بازار قرض‌الحسنه بر اساس تحلیل محتوای آیات قرآن» به این نتیجه رسیده‌اند که در الگوی قرض‌الحسنه، در طرف عرضه، با تقویت انگیزه‌های اخروی، مسلمانان به دادن قرض ترغیب می‌شوند. هادوی‌نیا (۱۳۸۰) در مقاله‌ی «اوراق قرض‌الحسنه» با استفاده از فقه امامیه و با هدف تقویت نهاد قرض‌الحسنه و گسترش فرهنگ آن در جوامع اسلامی به طراحی اوراق بهادار ویژه‌ای به نام اوراق قرض‌الحسنه می‌پردازد؛ این اوراق بر اساس قرارداد قرض بدون بهره منتشر می‌شود و به موجب آن، ناشر اوراق به میزان ارزش اسمی آن‌ها به دارندگان اوراق بدهکار است و بایستی در سررسید معین یا عندالمطالبه به آنان بپردازد.

گروه دوم، به آثار اقتصادی مطلوب قرض‌الحسنه در نظام اقتصادی جامعه و کمک به حل مشکلات اقشار متوسط و ضعیف جامعه اشاره می‌کنند. پناهی و نصیب‌پرست (۱۳۹٤) طی پژوهشی با عنوان «عوامل مؤثر بر توزیع درآمد در استان‌های ایران با تأکید بر قرض‌الحسنه» نتایج حاصل از روش میانگین‌گیری مدل بیزینی نشان می‌دهد که سپرده‌گذاری قرض‌الحسنه طی دوره مزبور رابطه منفی با ضریب جینی داشته و موجب بهبود توزیع درآمد در ایران شده است.

گروه سوم، به آسیب‌شناسی قرض‌الحسنه در بازار پول ایران پرداخته و

راهکارهایی را برای حل مشکلات موجود و ارتقای جایگاه قرض‌الحسنه در تعاملات اقتصادی مردم پیشنهاد کرده‌اند. اثنی‌عشری و بابایی‌سمیرمی (۱۳۸۸) در پژوهشی با عنوان «برآورد تابع تقاضای پول در سپرده‌های قرض‌الحسنه بانک‌های ایران» با استفاده از یک تابع تقاضای پول میزان وابستگی سپرده‌های قرض‌الحسنه بانک‌ها به انتظارات تورمی را مورد بررسی قرار داده‌اند و مدعی هستند که نتیجه‌ی این بررسی می‌تواند با توجه به نرخ‌های تورم پیش‌بینی‌شده، سیاست‌گذاران بانکی کشور را برای پیش‌بینی میزان سپرده‌گذاری مردم در حساب‌های قرض‌الحسنه بانک‌ها بسیار کمک کند. در این مقاله با استفاده از تابع تقاضای پول کیگان، رابطه بین حجم پول در گردش حساب‌های قرض‌الحسنه بانک‌ها و انتظارات تورمی در اقتصاد بررسی شده است. عرب‌مازار و کیقبادی (۱۳۸۵) در پژوهشی با عنوان «جایگاه قرض‌الحسنه در نظام بانکی ایران» به بررسی عملکرد عقد قرض‌الحسنه در نظام بانکی کشور پرداخته‌اند و به شناسایی نقاط قوت و ضعف شبکه بانکی پرداخته‌اند. طی دوره مورد بررسی سهم سپرده‌های قرض‌الحسنه به تدریج کاهش یافته و طی چند سال اخیر در حدود ۱۰ درصد ثابت مانده است که علت آن را می‌توان به طور عمده در کاهش ارزش مداوم سپرده‌های بانکی در اثر تورم و تمایل مردم به سپرده‌گذاری در حساب‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار جهت کسب سود جویا شد. ابراهیمی و باغستانی (۱۳۹۰) به مقایسه بانک تجاری و نهاد قرض‌الحسنه در حوزه تأمین مالی خرد پرداخته‌اند. آنان پس از بیان وضعیت عقد قرض‌الحسنه در نظام بانکی بدون ربا و بیان برخی چالش‌ها مانند رواج انواع قرعه‌کشی‌ها براثر رقابت بانک‌ها برای جذب حداکثری منابع قرض‌الحسنه، یکسان انگاری قرارداد قرض در سپرده جاری و قرض‌الحسنه در سپرده‌های پس‌انداز و اختلاط وجوه ناشی از عقد قرض‌الحسنه با سایر منابع، به امکان‌سنجی استفاده از صندوق‌های قرض‌الحسنه برای تأمین مالی خرد پرداخته و نتیجه‌گیری کرده‌اند؛ از آنجا که ساختار و اهداف بانک یا صندوق قرض‌الحسنه تا حدود زیادی با ساختار و اهداف تأمین مالی خرد یکسان است، بهترین روش برای اجرای تأمین مالی خرد توجه به صندوق‌های قرض‌الحسنه و توسعه آن در قالب بانک‌های قرض‌الحسنه

می‌باشد. ایزدی‌فرد (۱۳۸۷) در پژوهش خود با عنوان «بررسی فقهی قرض اسکناس و تأثیر تورم بر آن» به طرح نظریات مزبور و نقد و بررسی آن‌ها پرداخته است که در نهایت به این نتیجه رسیده است که نظریه اول (برابری ارزش اسکناس با طلا یا کالا دیگر) و دوم (مبنا قرار دادن توان خرید) می‌تواند راهکار مناسبی باشد اما با توجه به ماهیت عقد قرض که مبنی بر غرر است و فلسفه آن‌که کمک داوطلبانه به نیازمندان بدون کسب منفعت همراه با احسان و نیکی است ونیز نیت قرض دهنده که کسب رضای خدا و ثواب اخروی است، نظریه سوم یعنی محاسبه نرخ تورم در اسکناس با ماهیت فلسفی قرض منافات پیدا می‌کند. موسویان و راه‌نشین (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «حساب‌های قرض‌الحسنه اختصاصی راهکاری بهینه برای هدایت و مدیریت منابع قرض‌الحسنه» با تعریف حساب‌های جدیدی با عنوان حساب‌های قرض‌الحسنه اختصاصی، راهکاری برای مدیریت بر این منابع ارائه کرده‌اند. حبیبیان نقیبی (۱۳۸۲) در مقاله‌ی خود با عنوان «انتفاع، معیار ناسازگاری نهاد بانک و نهاد قرض‌الحسنه» تلاش کرده است بر اساس معیار انتفاع، نشان دهد که با توجه به زمینه‌های پیدایش، گسترش بانک‌های متعارف و نیز الگوی بانکداری بدون ربا و حتی الگوی مطلوب آن‌ها، ماهیت بانک یک نهاد انتفاعی است و نمی‌تواند از حداکثر سازی سود چشم‌پوشی کند. در مقابل نهاد قرض‌الحسنه بر اساس ارتکازات عرفی از قدیم تا کنون و نیز متون اسلامی، با هرگونه انتفاع ناسازگاری دارد. از این‌رو وجود قرارداد قرض‌الحسنه در بانک‌های کشورهای اسلامی نوعی استفاده غیرصحیح از این نهاد در راستای اهداف انتفاعی است. توحیدی‌نیا و فولادگر (۱۳۹۶) در تحقیقی با عنوان «آسیب‌شناسی سپرده قرض‌الحسنه در نظام بانکی بدون ربای ایران»، عوامل مؤثر بر کاهش سپرده‌های قرض‌الحسنه را احصا و دسته‌بندی کرده‌اند و آن‌ها را در چهار دسته عوامل پیشران، سیاستی، خطرپذیر، شاخص‌ها و عوامل بی‌تأثیر تفکیک کرده‌اند. بر اساس یافته‌های پژوهش، خلأهای قانونی، وجود تورم و پایین بودن سطح درآمد مردم، علل پیشران کاهش سهم سپرده‌های قرض‌الحسنه و رقابت بانک‌ها برای افزایش سود سپرده‌های سرمایه‌گذاری و نبود اراده جدی برای

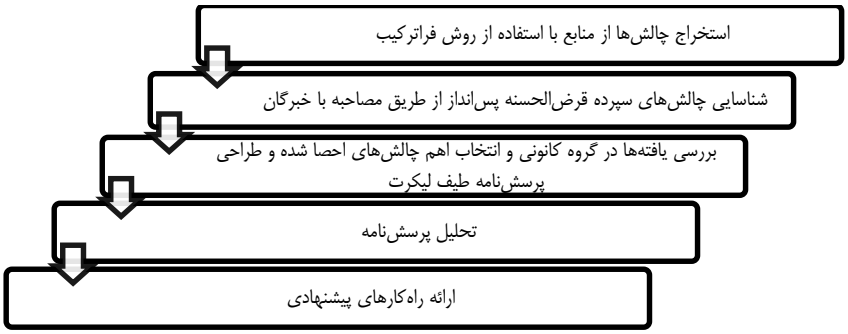
گسترش قرض‌الحسنه از طرف مدیران بانکی نیز عوامل سیاستی مربوط به این مسأله می‌باشند.

در پژوهش حاضر سعی بر آن شده تا سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز به عنوان یکی از ابزارهای تجهیز نظام بانکی به صورت چندجانبه مورد مطالعه و آسیب‌شناسی قرار گیرد. لذا شناسایی چالش‌های سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز و طبقه‌بندی آن‌ها در گروه‌های مختلف از طریق بررسی منابع کتابخانه‌ای، مصاحبه با صاحب‌نظران اقتصاد اسلامی و مدیران اجرایی نظام بانکی کشور که سابقه مدیریت در حوزه قرض‌الحسنه را داشته‌اند و اعتبارسنجی چالش‌های احصا شده از طریق روش حداقل مربعات جزئی نوآوری این پژوهش محسوب می‌شود.

روش‌شناسی انجام پژوهش

در این پژوهش با به‌کارگیری روش فراترکیب، سعی بر آن شده است که منابع کتابخانه‌ای موجود شامل مقالات و گزارش‌های معتبر در زمینه آسیب‌شناسی سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز شناسایی‌شده و با انجام کدگذاری، چالش‌های کلیدی که محققین آن‌ها را عامل عدم کارکرد مناسب این سپرده معرفی کرده‌اند، احصا شوند. پس از بررسی منابع کتابخانه‌ای، با تعدادی از صاحب‌نظران و مدیران اجرایی حوزه قرض‌الحسنه مصاحبه شده و نظرات آنان در رابطه با اهم چالش‌های موجود در بخش تجهیز قرض‌الحسنه در شبکه بانکی دریافت شد. مجموع یافته‌های روش فراترکیب و مصاحبه با خبرگان، به گروه کانونی عرضه شده و چالش‌های منتخب این سپرده در قالب پرسش‌نامه طیف لیکرت در اختیار ۳۹ نفر از خبرگان قرارگرفته تا اعتبار هریک از چالش‌ها را در آسیب‌شناسی سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز ارزیابی کنند. داده‌های جمع‌آوری‌شده پس از تکمیل پرسش‌نامه با استفاده از نرم‌افزار Smart PLS مورد تحلیل قرار گرفته‌اند و راهکارهای ناظر به سپرده قرض‌الحسنه ارائه شده است. مراحل روش شناسی تحقیق در شکل ۱ نشان داده شده است:

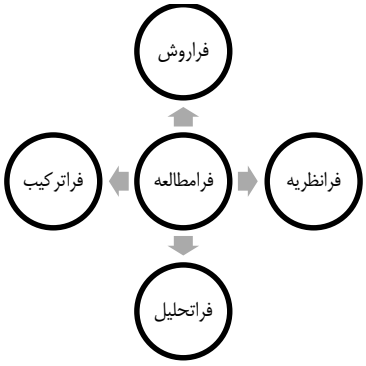
شکل ۱. مراحل روش‌شناسی پژوهش

معرفی روش فراترکیب

در سال‌های اخیر با رشد پژوهش‌ها در حوزه‌های مختلف علوم و مواجه‌شدن جامعه علمی با انفجار اطلاعات، اندیشمندان به این نتیجه رسیده‌اند که اطلاع و تسلط بر تمامی ابعاد یک رشته و به روز بودن در این زمینه تا حدود زیادی امکان‌پذیر نیست. از این‌رو انجام پژوهش‌های ترکیبی که عصاره‌ی پژوهش‌های انجام‌شده در این موضوع خاص را به شیوه نظام‌مند و علمی برای پژوهشگران فراهم می‌کند، گسترش روزافزون یافته است (ازکیا و توکلی، ۱۳۸۵). به طور کلی شاخه های مختلف فرامطالعه در شکل ۲ نشان داده شده است. می‌توان فرانظریه را تحلیل نظریه‌های تحقیقات گذشته، فراروش را تحلیل روش‌شناسی تحقیقات گذشته، فراترکیب را تحلیل کیفی یافته‌های تحقیقات گذشته و فراتحلیل را تحلیل کمی یافته‌های تحقیقات گذشته دانست. (بنچ و دی، ۲۰۱۰)

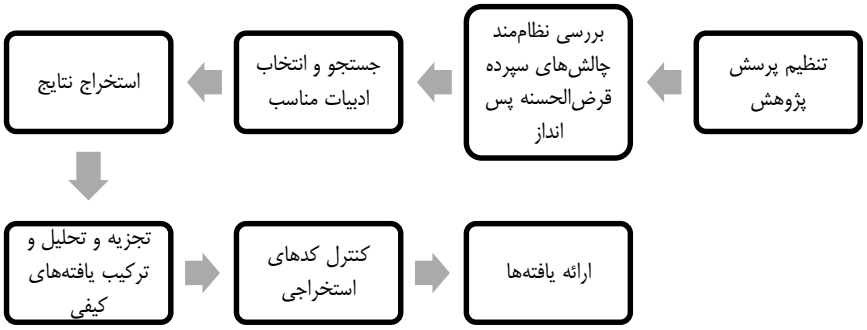
شکل ۲. قسمت‌های یک فرامطالعه (بنچ و دی ، ۲۰۱۰)

مراحل انجام فراترکیب

فراترکیب مستلزم آن است که پژوهشگر بازنگری دقیق و عمیقی را نسبت به سند مورد مطالعه انجام دهد و یافته‌های پژوهش‌های قبلی را با یکدیگر ترکیب کند. در گذر این بررسی، ابعاد و مؤلفه‌های مکنون در مسأله بهتر بازنمایی می‌شود. بنابراین فراترکیب به بازنمایی نتایجی بیش از هر یک از مطالعات قبلی کمک می‌کند. سندلوسکی و باروسو الگوی هفت مرحله‌ای را به این منظور ارائه داده‌اند. (ساندلوفسکی و باروز، ۲۰۰۷). این مراحل در شکل ۳ نشان داده شده است:

شکل ۳. مراحل انجام روش فراترکیب

گام اول: تنظیم پرسش پژوهش

نخستین مرحله از روش فراترکیب، تعیین سؤال با محوریت چه چیز، چه موقع، چگونگی روش، چه جامعه‌ای، محدودیت زمانی است که مبتنی بر پرسش‌های پژوهش تعیین می‌شود. در این پژوهش، سؤال محوری عبارت است از: چالش‌های سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز چیست؟

گام دوم: بررسی نظام‌مند متون

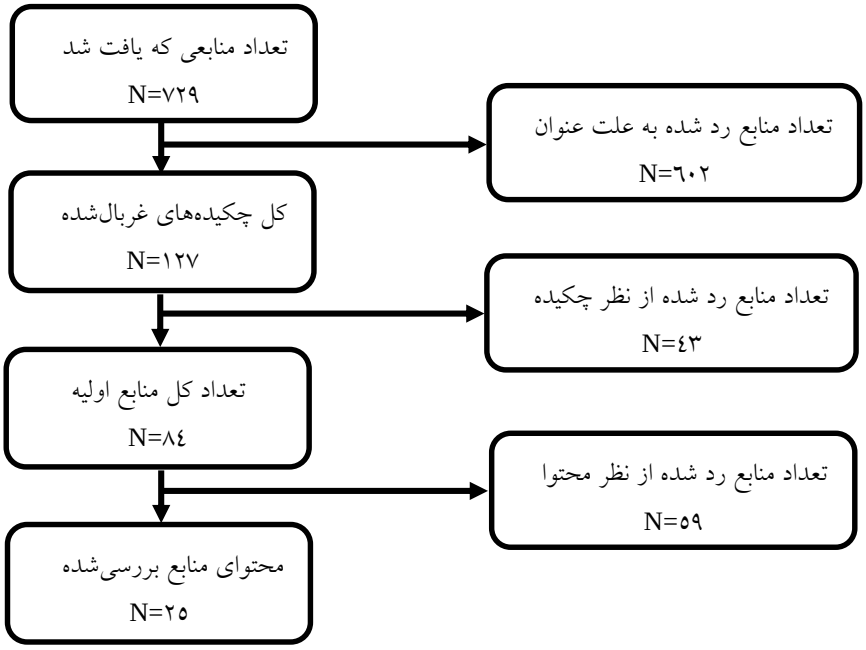
جامعه آماری پژوهش شامل تمامی کتب، پایان‌نامه‌ها، مقالات حوزه‌های مدیریت، اقتصاد و حسابداری به همراه گزارش‌های معتبری مانند گزارش‌های کارشناسی معاونت اقتصادی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی است. افق زمانی

جستجوی انجام‌شده مقالات و گزارش‌های کارشناسی از سال ۱۳۸۰ بـه بعـد را در بر می‌گیرد. یافته‌های مورد بررسی از طریق موتورهای جستجویی مانند علـم نـت، پایگاه مجلات تخصصی نور، بانک اطلاعات نشریات کشور، پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی، پرتال جامع علوم انسانی و گوگل جمع‌آوری شده است. ازجملـه کلیدواژه‌هایی که در این موتورهای جستجو مورد استفاده قرار گرفته، می‌تـوان بـه مـواردی نظیـر: آسیب‌شناسـی سـپرده، سـپرده قرض‌الحسـنه پس‌انـداز، قـرض، قرض‌الحسنه، تأمین مالی خـرد، بانکـداری بـدون ربـا، بانکـداری اسـلامی، بانـک قرض‌الحسنه، قرض وکالتی و صندوق‌های قرض‌الحسنه اشاره کرد.

گام سوم: جست‌وجو و انتخاب مقاله‌های مناسب

در این مرحله، به انتخاب مقالات و منابع مرتبط از کلیه منابع یافت شـده، پرداختـه و پژوهش‌هایی که ارتباط بیشتری با پرسـش پـژوهش داشـته مـورد مطالعـه قـرار گرفت. گام‌های انجام‌شده برای پالایش مقالات مورد نظر به شرح ذیل بوده است:

شکل ۴. فرآیند بازبینی برای انتخاب مقالات موردنظر

از آنجا که بسیاری از تحقیقات انجام‌شده در حوزه نظام قرض‌الحسنه ناظر به مواردی نظیر تسهیلات قرض‌الحسنه و چالش‌های مربوط به آن، ارزیابی اقتصادی قرض‌الحسنه بر روی متغیرهایی مانند کاهش اختلاف طبقاتی، توسعه اقتصادی و یا بررسی فرهنگی گسترش نظام قرض‌الحسنه در جامعه و اثرات مثبت آن بر جامعه را مورد بررسی قرار داده است، این موضوعات از منابع مورد مطالعه در این پژوهش خارج‌شده است و فقط مقالاتی مورد استفاده قرارگرفته که ناظر به آسیب‌شناسی سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز بوده است.

گام چهارم: استخراج نتایج

در مرحله چهارم از روش فراترکیب، مطالعات انتخاب‌شده به دقت بررسی‌شده تا مفاهیم کلیدی و مضامین آن‌ها مشخص شود و محقق باید به جزئیات هریک از مطالعات انتخاب شده، توجه فراوان داشته باشد. (فیضی، ۱۳۹۶) در این مرحله، مرجع مربوط به هر مقاله و مشخصات آن مانند نام و نام خانوادگی نویسنده، سال انتشار مقاله و عواملی که هر نویسنده در راستای عدم کارکرد صحیح اقتصادی سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز به آن اشاره کرده است، ثبت شده است.

گام پنجم: تجزیه و تحلیل و تلفیق یافته‌های کیفی

این پژوهش سعی بر آن دارد که به صورت حداکثری منابعی که به آسیب‌شناسی سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز پرداخته‌اند را شناسایی و مورد مطالعه قرار دهد. از این‌رو، پس از غربال منابع و مطالعه آن‌ها، برای تمامی اطلاعاتی که با سؤال پژوهش مرتبط بوده، کدی در نظر گرفته شده و با در نظر گرفتن مفهوم هریک از این کدها، مجموعه آن‌ها در یک مفهوم دسته‌بندی شده و به این شیوه مفاهیم پژوهش با مطالعه منابع و استخراج کدهای مربوطه شکل یافته‌اند. برای مثال، نهاد انتفاعی، نهاد غیرانتفاعی، ماهیت بانک، فرهنگ، سنت قرض‌الحسنه و ثواب اخروی – که به صورت مکرر در مقالات موجود در حوزه قرض‌الحسنه یافت می‌شوند- به‌عنوان کد انتخاب شده‌اند. گزاره‌هایی که به واسطه این کدها در مقالات و گزارش‌های معتبر استخراج شده‌اند، در حیطه «تفاوت ماهوی سپرده

قرض‌الحسنه پس‌انداز با نهاد بانک» دسته‌بندی شده که این حیطه با دو حیطه موضوعی دیگر یعنی «افتتاح حساب با هدف دریافت تسهیلات قرض‌الحسنه» و «افتتاح حساب با هدف برنده شدن در قرعه‌کشی»، همگی مقوله چالش‌های فرهنگی سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز را تشکیل می‌دهند.

بر اساس تحلیل‌های صورت گرفته، ۲۵ مقاله انتخاب شده که درنهایت ۵ مقوله و ۱۱ حیطه مفهومی که از ۵۸ گزاره که نمایانگر آسیب‌های شناسایی‌شده در سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز است را نشان می‌دهد. مقوله‌های شناسایی‌شده در پژوهش‌های مورد بررسی عبارت است از:

- چالش‌های اقتصادی
- چالش‌های شرعی
- چالش‌های عملیاتی
- چالش‌های قانونی و نظارتی
- چالش‌های فرهنگی

ازجمله نتایج شناسایی‌شده به واسطه بررسی مقالات و گزارش‌های معتبر حوزه قرض‌الحسنه، آن بوده است که تاکنون تحقیق جامع و دارای انسجامی که یافته‌های تمامی محققین و نهادهای پژوهشی و نظارتی را جمع‌آوری و مهم‌ترین چالش‌های این حوزه را رتبه‌بندی کرده باشد، انجام نپذیرفته است.

مصاحبه با خبرگان

با توجه به آن که چالش‌های مورد بررسی در مطالعات پیشین و منابع کتابخانه‌ای، بیانگر تمامی مشکلات سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز نبوده و این احتمال وجود دارد که بسیاری از آن‌ها فقط به واسطه مصاحبه با مدیران اجرایی حوزه قرض‌الحسنه شناسایی شوند، با تعدادی از مدیران این حوزه که به صورت مستقیم با چالش‌های قرض‌الحسنه آشنا بوده‌اند، تا رسیدن به اشباع نظری، مصاحبه انجام‌شده و اهم چالش‌های مورد اشاره در مصاحبه‌ها به گروه کانونی ارائه شده و از حیث اعتبار، مورد تأیید گروه کانونی قرارگرفته است.

چالش‌های حوزه اقتصادی

در عموم تحقیقات انجام شده که متغیرهای اقتصادی را به عنوان چالشی در پیشبرد اهداف نظام قرض‌الحسنه مورد توجه قرار داده‌اند، از تأثیر متغیرهایی مانند افزایش نرخ تورم و کاهش قدرت خرید مردم، نتیجه شده است که نسبت حجم سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز به مجموع سپرده‌های بانکی رو به کاهش داشته است. از نتایج پژوهش‌هایی که در این زمینه انجام‌شده است، می‌توان مشاهده کرد که تمایل به قرض‌الحسنه در شرایط تورمی کنونی و تداوم آن، به‌شدت کاهش یافته است که این مسأله بر خلاف یکی از اهداف اصلی تحریم ربا که ترویج قرض‌الحسنه است، می‌باشد. (موسایی، ۱۳۸۲) هم‌چنین پدیده‌هایی به نام ربای معکوس که نتیجه کاهش قدرت خرید به واسطه وجود تورم است نیز به‌عنوان یکی دلایل کاهش رغبت مردم به استفاده از سپرده‌های قرض‌الحسنه معرفی شده است. (سهیلی، ۱۳۸۷) البته نباید به تغییر مفهوم پول در طی زمان و شکل‌گیری ماهیت اعتباری پول و مصداق یافتن آن در پول کاغذی نیز در تأثیرپذیری از تورم نیز بی‌توجه بود، چر اکه مال مقروضه گاه به صورت عین مال است مانند طلا و برنج و گاه پول رایج یعنی سکه است. با توجه به اینکه در پول امروزی موضوع تورم و کاهش ارزش اقتصادی آن مطرح است، بدون شک در قرض دادن با اسکناس، وام‌دهنده از لحاظ ارزش اقتصادی همان پولی را که سال قبل به وام‌گیرنده داده بود، نمی‌گیرد. (ایزدی‌فرد، ۱۳۸۷) البته تأثیر متغیرهای کلان بر کاهش سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز را نمی‌توان منحصر در نرخ تورم دانست، زیرا بازارهای سوداگرانه مانند مسکن بر هزینه‌های مردم فشار می‌آورند و کارهای نیک و خداپسندانه مانند قرض‌الحسنه را کاهش می‌دهند. (عزتی، ۱۳۹۳)

چالش‌های شرعی

از دیگر چالش‌هایی که در رابطه با آسیب‌شناسی سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز مورد توجه قرارگرفته است، وجود ملاحظات شرعی مانند انجام قرعه‌کشی سالانه این حساب بانکی است. از آنجایی که عقد قرض به شرط زیاده اشکال دارد، برخی از فقها سپرده‌گذاری (پرداخت قرض) به شرط شرکت در قرعه‌کشی را از

جهت اینکه به قمار شبیه می‌شود جـایز نمی‌داننـد. (المکاسـب، ۱۳۷۳: ۳۷۷-۳۷٤) همچنین فقها بـر حلـال بـودن جـوایز قرعه‌کشـی ایـن حسـاب اجمـاع نداشـته و اختلاف‌نظری در آرای ایشان مشاهده می‌شود. مثلاً نظر خویی ایـن اسـت کـه اگـر عمل قرعه‌کشی به نحو شرط ضمن عقد باشد و از بـاب وفـا بـه آن شـرط قرعـه بکشند، جایز نمی‌باشد و گرفتن جایزه برای کسی که قرعه به نام او اصـابت کـرده نیز جایز نیست. (خویی، ۱۳٦۷: ٤۱٤) ولی نظـر مکـارم شـیرازی بـر حلّیـت ایـن جوایز است در صورتی که این کار برای فریب مردم نباشد. (علیان نـژادی، ۱۳۸۰: ٤۱۵) البته گروه دیگری از محققین در تحلیل فقهی جوایز قرض‌الحسنه بانک‌ها به آن نتیجه رسیده‌اند که اگرچه بخت‌آزمایی و جـوایز قرض‌الحسـنه بانک‌هـا، نـوعی معامله احتمالی هستند که طرفین، بنـای خـود را بـر بخـت، اقبـال و شـانس قـرار می‌دهند، اما دلیلی بر بطلان تمامی معامله‌های احتمالی وجود ندارد. همان‌گونه کـه می‌توان جعاله، مسابقه‌هایی که برگزار می‌شود و نیز شرکت را با این مبنا که نـه‌تنها میزان سود و زیان، بلکه اصل وجود سود و زیان در آن احتمـالی اسـت، از جملـه معامله‌های احتمالی به شمار آورد و شـارع نیـز بنـا بـر ضـرورت‌های اجتمـاعی و اقتصادی، آن‌ها را جایز دانسته است. بنابراین، در قرض‌الحسنه هم که برخی افـراد فقط به جهت قصد شرکت در قرعه‌کشی، اقدام به افتتـاح حسـاب مـی‌کننـد و نـه قرض و کمک به افراد دیگر؛ در این صورت، فقـط پـاداش اخـروی و ثـوابی کـه خداوند برای قرض‌الحسنه به آن وعده داده است، به این افراد تعلق نمی‌گیرد ولـی در ظاهر تمامی آثار بر آن بار می‌گردد و همچنان عنوان قرض‌الحسنه بر آن صـدق می‌کند. (حائری و اسلامی، ۱۳۹٦) از سوی دیگر، توجه به نوع قصد سپرده‌گذار اثر مهمی در حلیّت و حرمت آن دارد. اگر شخص سپرده خویش را مبتنـی بـر جـایزه کند؛ به صورتی که خود را دارای حق قانونی بداند و بانک را به قرعه ملزم بدانـد، در این صورت گرفتن جایزه اشکال خواهد داشـت و قـرض ربـوی قابـل تطبیـق خواهد بود؛ اما اگر جایزه داعی بر سـپرده‌گذاری باشـد، در ایـن صـورت ایـرادی نخواهد داشت. (شعبانی موثقی، ۱۳۹۳)

اعطای تسهیلات به شرط سپرده‌گذاری قرض‌الحسـنه از جملـه امـور رایجـی

است که در نظام بانکی برای مدیریت تسهیلات قرض‌الحسنه انجام می‌پذیرد و در بانک‌های قرض‌الحسنه در قالب سپرده امتیازی نظام‌یافته است. لذا شبهه قرض به شرط قرض ازجمله چالش‌های شرعی است که در حوزه بانکداری قرض‌الحسنه محسوس است.

چالش‌های سیاست‌گذاری، قانونی و نظارتی

منظور از چالش‌های قانونی، آن است که قانون برای کارکرد صحیح و دست‌یابی به حداکثر کارایی در سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز، دچار نقصان بوده، ابهام داشته و یا سکوت کرده است. یکی از چالش‌های قانونی جدی در رابطه با این حساب، فعالیت صندوق‌های قرض‌الحسنه محلی و خارج از نظام بانکی که نظارت بر آن‌ها توسط سازمان اقتصاد اسلامی انجام می‌شود و به عنوان یک سازوکار جداگانه مشغول به تجهیز منابع قرض‌الحسنه می‌باشند. اگرچه از کارکرد مفید اقتصادی بسیاری از صندوق‌های قرض‌الحسنه در تحقق اهداف خیرخواهانه و اجتماعی نباید غافل شد، اما عدم وجود یکپارچگی و نظارت بر وجوه قرض‌الحسنه می‌تواند چالش‌هایی را در زمینه سیاست‌گذاری و مدیریت برای بازار پول کشور ایجاد کند. از این‌رو، از دیگر علل کاهش سهم سپرده‌های قرض‌الحسنه در نظام بانکی، رونق گرفتن صندوق‌های قرض‌الحسنه ارزیابی شده است، به طوری که این صندوق‌ها توانسته‌اند معادل ٦٠ درصد ارزش سپرده‌های قرض‌الحسنه در نظام بانکی را طی این سال‌ها تجهیز کنند. (ابونوری و قاسمی تازه‌آبادی، ١٣٨٦) صندوق‌ها و مؤسسه‌های قرض‌الحسنه در جایگاه واسطه‌های پولی از طریق افتتاح حساب پس‌انداز و در مواردی حساب حواله‌ای وجوه مازاد مردم را جذب کرده؛ سپس از طریق وام قرض‌الحسنه در اختیار متقاضیان می‌گذارند؛ در نتیجه از طریق افزایش حجم پول یا شبه‌پول و از طریق افزایش سرعت گردش پول روی حجم نقدینگی جامعه و روی تقاضای کل و سطح عمومی قیمت‌ها تأثیر می‌گذارند؛ بنابراین، ضرورت دارد نوع و حجم فعالیت صندوق‌ها و مؤسسه‌های قرض‌الحسنه، پیوسته تحت نظارت بانک مرکزی باشد تا بانک مرکزی بتواند در سیاست‌های کلان پولی و اقتصادی، آن‌ها را در نظر گیرد. (موسویان، ١٣٨٣) با

ملاحظه تخلف‌ها از سوی برخی از صندوق‌های قرض‌الحسنه و آثار سوء آن بر فعالیت این‌گونه مؤسسه‌ها، مجلس هفتم در اواخر سال ۱۳۸۳ لایحه‌ای با عنوان «لایحه بازار غیرمتشکل پولی» را تصویب کرد که بر اساس آن هر فعالیتی در حوزه پولی و بانکی باید مجوز بانک مرکزی را به دست آورد. همچنین تشخیص این که یک فعالیت، قرض‌الحسنه است یا خیر به عهده بانک مرکزی گذاشته شده است. البته این قانون شامل صندوق‌های قرض‌الحسنه‌ای که فعالیت اعتباری ندارند و فقط سپرده قرض‌الحسنه دریافت می‌کنند و کار اقتصادی انجام نمی‌دهند نمی‌شود و بانک مرکزی بنا ندارد که از طریق این قانون بر آن‌ها اعمال مداخله کند. (عرب مازار و کیقبادی، ۱۳۸۵)

از دیگر مشکلات حوزه قرض‌الحسنه که جذب سپرده این حساب را با مشکل روبرو کرده و بی‌اعتمادی مردم را به سپرده‌گذاری در این حساب به همراه داشته است، عدم تخصیص کامل سپرده‌های قرض‌الحسنه به تسهیلات قرض‌الحسنه به عموم مردم می‌باشد. این مسأله اگرچه ریشه‌های فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی نیز دارد، اما عدم صراحت و تأکید قانون نیز در برآورده ساختن این مطالبه عمومی مؤثر بوده است. در ماده ١٤ قانون بانکداری بدون ربا فقط ذکر شده است که بانک‌ها موظف‌اند «بخشی از منابع» خود را به صورت قرض‌الحسنه در اختیار متقاضیان قرار دهند و در واقع در هیچ کجای قانون تصریح نشده است که بانک‌ها موظف هستند چه بخشی از سپرده‌های قرض‌الحسنه (اعم از جاری و پس‌انداز) را به پرداخت تسهیلات قرض‌الحسنه اختصاص دهند. در این راستا، بانک مرکزی با ابلاغ مصوبه‌ای به بانک‌های تجاری در خرداد سال ۱۳۹۰، تأسیس صندوق قرض‌الحسنه این بانک‌ها را الزامی دانسته که کارکرد این صندوق باید تجهیز منابع قرض‌الحسنه و تخصیص این منابع به تسهیلات قرض‌الحسنه باشد. در پی دستورالعمل تأسیس صندوق‌های قرض‌الحسنه بانک‌های تجاری طی سال‌های ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲ تعداد محدودی از بانک‌ها اقدام به راه‌اندازی صندوق مستقل قرض‌الحسنه کردند. البته در همین زمان سایر بانک‌ها همچنان اقدام به قبول سپرده‌های قرض‌الحسنه می‌کردند. با شروع به کار دولت

جدید و تغییرات مدیریتی در بانک مرکزی تفسیر جدیدی از ماده ۸۶ برنامه پنجم توسعه کشور شد که بر اساس آن منظور از «تفکیک حساب‌ها و ایجاد سازوکارهای مجزای اداری» لزوماً ایجاد صندوق مجزای قرض‌الحسنه (شخصیت حقوقی مستقل طبق دستورالعمل خرداد ۱۳۹۰ بانک مرکزی) نبود و به بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی که قصد فعالیت قرض‌الحسنه را دارند اختیار داده شد تا در صورت صلاحدید نسبت به تأسیس صندوق مجزای قرض‌الحسنه اقدام نمایند. (بنی‌طبا، ۱۳۹۶)

فقدان سیاست‌گذاری تخصصی قرض‌الحسنه از مهم‌ترین مسائلی است که در نظام بانکی ایران وجود دارد. فقدان مقام سیاست‌گذار تخصصی در حوزه بانکداری قرض‌الحسنه سبب تضعیف نظارت بر این نهادها، ورود بانک‌های تجاری و مؤسسات مالی غیربانکی مجاز و غیرمجاز به این حوزه و در برخی موارد بروز تخلف از سوی بانک‌های قرض‌الحسنه شده است. به طور کلی می‌توان گفت جدیتی از سوی نهادهای نظارتی برای توسعه بانکداری قرض‌الحسنه به عنوان نهاد تخصصی در زمینه قرض‌الحسنه مشاهده نشده است که تعداد کم بانک‌های تخصصی قرض‌الحسنه را می‌توان مبینی بر این ادعا دانست.

چالش‌های عملیاتی

در بررسی پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه قرض‌الحسنه، تعدادی از پژوهشگران به موضوع عملکرد ناکارآمد بانک‌ها در مدیریت وجوه قرض‌الحسنه اشاره کرده‌اند که این چالش در هر دو حوزه تجهیز و تخصیص وجود دارد ولی اثر خود را در سال‌های اخیر در کاهش میل مردم به سپرده‌گذاری در این حساب نشان داده است. ازجمله چالش‌های عملیاتی که در تحقیقات به آن اشاره شده است، عدم اشراف کارکنان سیستم بانکی به مبانی نظری بانکداری اسلامی بوده که به عنوان یکی از معضلات پیش روی تجهیز منابع در سپرده‌های مختلف غیرربوی از جمله قرض‌الحسنه به شمار می‌آید. (سهیلی، ۱۳۸۷) هرچند نسبت تسهیلات به سپرده‌های قرض‌الحسنه بهبود یافته، اما سپرده‌های موجود پاسخ‌گوی نیاز جامعه به تسهیلات قرض‌الحسنه نیست. از سوی دیگر، بسیاری از بانک‌ها دقت لازم را در

اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه به افراد نیازمند ندارند، از جمله، بیشتر منابع قرض‌الحسنه، اغلب در بانک‌های خصوصی، صرف اعطای وام‌های کلان قرض‌الحسنه به کارمندان خود بانک‌ها برای امور رفاهی کارکنان می‌گردد. (موسویان و راه‌نشین، ۱۳۹۳) از آنجا که مردم می‌دانند بانک‌ها مبالغ سپرده قرض‌الحسنه را به نیازمندان قرض نمی‌دهد، برای سپرده‌گذاری، نیت قربت و کسب ثواب ندارند. میزان تبلیغات برای تجهیز این منابع کافی نبوده و برای جذب منابع بیشتر، هیچ‌گونه ابزارسازی جدیدی صورت نگرفته است. (میرمعزی، ۱۳۸٤) از دیگر چالش‌های عملیاتی سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز، به کارگیری این حساب به عنوان ابزار بازاریابی بانک‌ها است، به نحوی که بانک‌ها برای جذب وجوه کلان شرکت‌های بزرگ به عنوان سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز یا سپرده سرمایه‌گذاری، به شرکت‌ها وعده داده که در صورت سپرده‌گذاری، به کارمندان آن‌ها تسهیلات قرض‌الحسنه و یا وام در قالب سایر عقود با سود معادل کارمزد قرض‌الحسنه، اعطا خواهند کرد.

درواقع مشکلات موجود در تجهیز و تخصیص منابع قرض‌الحسنه را نباید به حساب ناکارآمدی قرض‌الحسنه گذاشت. این مشکل به طور عمده ناشی از عدم وجود اراده جدی برای استفاده از این ابزار در نظام بانکی است. به اعتقاد بسیاری، تلفیق انگیزه‌های معنوی با مادی‌ترین بخش فعالیت‌های اقتصادی، یعنی فعالیت‌های پولی و بانکی حتی در شرایط فعلی، نه تنها ممکن، بلکه کارآمد است. آنچه در این میان مهم است، خواست و تصمیم‌گیرندگان و مجریان است که جای خالی آن در بسیاری از موارد به‌شدت احساس می‌شود. (محقق‌نیا، ۱۳۸۸)

از چالش‌های عملیاتی که در حوزه بانکداری قرض‌الحسنه وجود دارد می‌توان به عدم توفیق برخی بانک‌های قرض‌الحسنه در مدیریت هزینه عملیاتی خود اشاره کرد که این مسأله، بانک را به سپرده‌گذاری منابع خود در حساب‌های سپرده سرمایه‌گذاری بانک‌های تجاری سوق داده است؛ این اقدام می‌تواند به کاهش منابع بانک برای اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه و خدشه‌دار شدن تصویر بانک قرض‌الحسنه در نظام بانکی و در افکار عمومی بینجامد. از دیگر مسائل

عملیاتی که گریبان‌گیر بانک‌های قرض‌الحسنه است، واگذاری مؤسسات مالی و اعتباری و صندوق‌های قرض‌الحسنه در معرض ورشکستگی و اغلب غیرمجاز به بانک‌های قرض‌الحسنه است. فشار زیان این مؤسسات و صندوق‌های واگذار شده بر روی ترازنامه و صورتحساب سود و زیان بانک‌های قرض‌الحسنه، مشکلات عملیاتی متعددی در زمینه مدیریت نقدینگی، مدیریت هزینه‌های عملیاتی و مالی و احتمال بروز ریسک شهرت برای بانک قرض‌الحسنه به وجود آورده است.

از دیگر مسائل بانکداری و بانک‌های قرض‌الحسنه، نداشتن برنامه‌ریزی راهبردی به معنای واقعی و فقدان استراتژی مشخص در تجهیز و تخصیص منابع قرض‌الحسنه توسط این بانک‌هاست. نبود راهبرد در مدیریت حساب‌های قرض‌الحسنه توسط بانک‌های قرض‌الحسنه و بانک‌های تجاری و تخصیص نامتناسب منابع به نیازهایی که هیچ قرابتی با اهداف کلان و خیرخواهانه قرض‌الحسنه ندارد، اغلب تصویر نادرستی از نظام قرض‌الحسنه در جامعه به وجود آورده است. مسائل ناشی از مدیریت ناکارآمد عملیاتی حساب قرض‌الحسنه در سطح بنگاه (بانک) قانون‌گذار را ناچار کرده که به برخی از موضوعات تخصیص منابع قرض‌الحسنه مانند حداقل سطح وام ازدواج و مدت بازپرداخت آن ورود کرده و چارچوب کلی را برای بانک‌ها تعیین کند تا از اجرای برخی از اهداف نظام قرض‌الحسنه و بهره‌مندی جامعه از ثمرات آن اطمینان حاصل کند. در حالی که تصمیم‌گیری در چنین مواردی بر عهده مدیریت بانک بوده و بانک‌ها می‌بایست در این‌گونه امور ابتکار عمل را به‌دست می‌گرفتند و نیازی به‌اجبار از سوی مقام قانون‌گذار نمی‌بود.

چالش‌های فرهنگی

چالش‌های فرهنگی مورد بررسی در این پژوهش را می‌توان در دو سطح جای داد، سطح اول که مربوط به سپرده‌گذار و هدف و قصد وی از سپرده‌گذاری بوده و سطح دوم، بررسی میزان سنخیت نظام قرض‌الحسنه با شبکه بانکی کشور به عنوان بزرگ‌ترین واسطه مالی میان عرضه‌کنندگان و متقاضیان وجوه می‌باشد. در بررسی چالش‌های سطح اول یعنی هدف سپرده‌گذار از افتتاح حساب قرض‌الحسنه پس‌انداز

در بانک، آنچه مطلوب قانون‌گذار و سیاست‌گذاران اقتصاد اسلامی در طراحی این حساب در قانون بانکداری بدون ربا بوده، نیات خیرخواهانه و کسب ثواب اخروی و صرف نمودن وجوه قرض‌الحسنه برای تسهیلات قرض‌الحسنه و تأمین مالی قشر متوسط و ضعیف جامعه و بهره‌مند شدن از ثمرات این شیوه از تأمین مالی ارزان مانند کاهش اختلاف طبقاتی جامعه، فقر و ... بوده است. اما با سپردن مدیریت این وجوه به شبکه بانکی و وجود مدیریت ناکارآمد در تحقق اهداف سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز که در وهله اول ناشی از عدم تناسب ماهیت قرض‌الحسنه به عنوان یک نهاد غیرانتفاعی با ماهیت بانک به عنوان بنگاهی که مهم‌ترین هدف آن کسب و حداکثرسازی سود است و در وهله دوم، مدیریت غیرصحیح شبکه بانکی در مشروط کردان دریافت تسهیلات به شرح افتتاح حساب سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز و نگهداری وجوه به مدت معین، اندک اندک فرهنگ سپرده‌گذاری با نیات خیرخواهانه کمرنگ‌تر شده و جای خود را به اغراض مادی داده است. امروزه افتتاح حساب با هدف برنده شدن در قرعه‌کشی به چالش فرهنگی این حساب مبدل گشته به نحوی که مانده سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز در بانک‌ها با نوسانات فراوانی همراه است. مانده این حساب‌ها در پایان مهلت سپرده‌پذیری هر دوره قرعه‌کشی اوج می‌گیرند و بی‌درنگ پس از بستن حساب‌ها رو به کاهش می‌گذارند. این وضعیت به علت تحرک و جابه‌جایی منابع قرض‌الحسنه بین بانک‌ها است. (عرب مازار و کیقبادی، ۱۳۸۵) بیشتر وجوه موجود در حساب‌های قرض‌الحسنه مردمی نیست یا اگر مردمی است به‌عنوان وجوه مازاد نمی‌توان از آن‌ها یاد کرد، انگیزه سپرده‌گذاران را نگهداری پول، استفاده از خدمات حساب‌های بانکی یا شرکت در قرعه‌کشی جوایز بوده و کمتر کسی به نیت ایثار و کسب اجر معنوی از حساب‌های قرض‌الحسنه استفاده می‌کند؛ از آنجا که مردم می‌دانند بانک‌ها این مبالغ را به نیازمندان قرض نمی‌دهد، برای سپرده‌گذاری، نیت قربت و کسب ثواب ندارند. (میرمعزی، ۱۳۸٤) برگزاری این قرعه‌کشی‌ها با جوایز میلیاردی و رقابت بانک‌ها در آن، موجب استحاله فرهنگ قرآنی قرض‌الحسنه شده است و سپرده‌گذاران قرض‌الحسنه به طور مرتب سپرده‌هایشان را بین بانک‌ها برای شرکت در قرعه‌کشی

آن‌ها جابجا می‌نمایند. (بنی طبا، ۱۳۹٦)

گام ششم: کنترل کدهای استخراجی

در گام ششم از روش فراترکیب، پژوهشگر می‌بایست به منظور اطمینان از درستی طبقه‌بندی‌هایی که انجام داده، از صحت آن‌ها اطمینان یابد. شاخص کاپای کوهن زمانی که دو رتبه‌دهنده، پاسخگویان را رتبه‌بندی می‌کنند و قصد سنجش میزان توافق این دو رتبه‌دهنده را دارند، استفاده می‌شود. (حبیب‌پور و صفری، ۱۳۸۸) به منظور کنترل مفاهیم استخراجی، از مقایسه نظر پژوهشگر با یک خبره استفاده شده است. شاخص کاپا بین صفر تا یک نوسان دارد و هرچه مقدار سنجه به عدد یک نزدیک‌تر باشد، نشان می‌دهد توافق بین رتبه دهندگان وجود دارد. (محقر، ۱۳۹۲)

برای محاسبه شاخص کاپا، پژوهشگر کدها را ذیل یک حیطه مفهومی در یک مقوله طبقه‌بندی نموده است. سپس بدون اطلاع از طبقه‌بندی انجام شده، تمامی کدها در اختیار یک خبره اقتصادی قرار داده شده است، تا کدهای استخراج‌شده را در یک مقوله تقسیم‌بندی کند و نتایج هر دو طبقه‌بندی با یکدیگر مقایسه شده است. محاسبات شاخص کاپا در نرم‌افزار SPSS Statistics انجام شده و در جدول ۱ ارائه شده است:

جدول ۱. آزمون توافق میان پژوهشگر و یک خبره

	مقدار	انحراف معیار برآوردی	برآورد T^b	معناداری برآوردی(Sig)
کاپای مورد توافق	۰,۴۰۱	۰,۰۹۱	۵,۲۶۵	۰,۰۰۰
تعداد موارد معتبر	۴۰			

مقدار شاخص محاسبه شده در سطح معناداری صفر معادل با ۰,٤۰۱ می‌باشد. از آنجا که عدد معناداری از ۰,۰۵ کوچک‌تر می‌باشد، فرض استقلال کدهای استخراجی رد شده و میزان توافق طبقه‌بندی انجام شده متوسط ارزیابی می‌شود.

گام هفتم: ارائه یافته‌ها

در آخرین گام از روش فراترکیب یافته‌های تحقیق ارائه می‌شود. همان‌طور که در جدول ۲ نشان داده شده است، کدهای استخراجی ذیل هر یک از مفاهیم طبقه‌بندی شده و مجموعه یک یا چند مفهوم، یک مقوله از چالش‌های سپرده

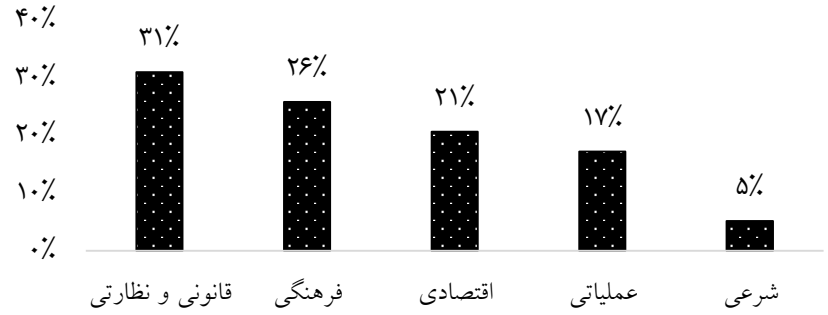
قرض‌الحسنه پس‌انداز را تشکیل داده است. در جدول زیر، فراوانی مطلق هر یک مقوله‌ها از مقالات پیشین نشان داده شده که این فراوانی، اهمیت موضوع و سؤال مورد بررسی هر یک از پژوهشگران را بیان کرده و حاکی است از آن است که مقوله مربوطه از اهمیت کم یا زیادی در آسیب‌شناسی سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز دارد.

جدول ۲. جدول مقوله‌های طبقه‌بندی‌شده

مقوله	مفاهیم	کد	فراوانی	برخی از منابع بررسی‌شده
اقتصادی	تأثیر متغیرهای اقتصاد کلان	تورم، بازارهای موازی، سوداگرایی، نرخ سود	۱۲	(سماواتی و امینی، ۱۳۸۶)، (عرب‌مازار و کیقبادی، ۱۳۸۵)، (توحیدی‌نیا، ۱۳۹۱)، (موسایی، ۱۳۸۲)، (سهیلی، ۱۳۸۷)، (موسویان، ۱۳۸۹)، (نظری و غفوری چرخابی، ۱۳۸۹)، (ایزدی فرد، ۱۳۸۷)، (اثنی‌عشری و بابایی‌سمیرمی، ۱۳۸۸)، (عزتی، ۱۳۹۳)
شرعی	شبهه قرعه‌کشی	قرعه‌کشی، شبهه، مشکلات شرعی	۳	(عرب‌مازار و کیقبادی، ۱۳۸۵)، (سهیلی، ۱۳۸۷)
قانونی و نظارتی	ثابت بودن نرخ ذخیره قانونی	نرخ ذخیره قانونی	۱۸	کمیجانی و هادوی‌نیا (۱۳۷۷)، (محققنیا، ۱۳۸۸)
	صندوق‌های قرض‌الحسنه در بازار غیرمتشکل پولی	صندوق، صندوق قرض‌الحسنه		(عرب‌مازار و کیقبادی، ۱۳۸۵)، (ابونوری و قاسمی تازه‌آبادی، ۱۳۸۶)
	تخصیص انتفاعی تسهیلات قرض‌الحسنه	تسهیلات انتفاعی، سودآوری، درآمد		(موسویان، ۱۳۸۵)، (میرجلیلی، ۱۳۸۳)، (عرب‌مازار و کیقبادی، ۱۳۸۵)، (موسویان و راه‌نشین، ۱۳۹۳)، (بنی‌طبا، ۱۳۹۶)
	عدم تأسیس صندوق‌های قرض‌الحسنه بانک‌های تجاری	صندوق قرض‌الحسنه، بانک‌های تجاری		(بنی‌طبا، ۱۳۹۶)
	نظارت دوگانه بر وجوه قرض‌الحسنه توسط بانک مرکزی و سازمان اقتصاد اسلامی	نظارت، سازمان اقتصاد اسلامی		(عرب‌مازار و کیقبادی، ۱۳۸۵)
عملیاتی	ضعف مدیریتی	مدیریت، عملیاتی	۱۰	(کمیجانی و هادوی نیا، ۱۳۷۷)، (سهیلی، ۱۳۸۷)، (محققنیا، ۱۳۸۸)، (موسویان، ۱۳۸۵)
فرهنگی	افتتاح حساب با هدف دریافت تسهیلات قرض‌الحسنه	دریافت تسهیلات قرض‌الحسنه	۱۵	(توحیدی‌نیا، ۱۳۹۱)
	افتتاح حساب با هدف برنده شدن در قرعه‌کشی	قرعه‌کشی، برنده شدن، لاتاری		(عرب‌مازار و کیقبادی، ۱۳۸۵)، (میرمعزی، ۱۳۸۴)، (سهیلی، ۱۳۸۷)، (موسویان، ۱۳۸۹)
	تفاوت ماهوی حساب قرض‌الحسنه پس‌انداز با نهاد بانک	نهاد انتفاعی، نهاد غیرانتفاعی، ماهیت بانک، فرهنگ، سنت قرض‌الحسنه، نوع‌دوستی و ثواب اخروی		(عزتی، ۱۳۸۶)، (حشمتی‌مولایی، ۱۳۸۸)، (عرب‌مازار و کیقبادی، ۱۳۸۵)، (حسن‌زاده و کاظمی، ۱۳۸۳)، (موسویان و راه‌نشین، ۱۳۹۳)، (موسویان، ۱۳۸۴)، (لشکری، حسینی و معدنی، ۱۳۹۴)، (حبیبیان نقیبی، ۱۳۸۱)، (روحانی و علیزاده‌قره‌باغ، ۱۳۹۴)

در نمودار ۱، فراوانی نسبی کدهای هریک از مقوله‌ها نشان داده شده است:

نمودار ۱. فراوانی نسبی مقوله‌ها

بررسی یافته‌ها در گروه کانونی

پس از بررسی منابع کتابخانه‌ای و شناسایی چالش‌های سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز از طریق روش فراترکیب و دسته‌بندی آن در ۵ حوزه، قانونی و نظارتی، فرهنگی، اقتصادی، عملیاتی و شرعی، یافته‌ها و چالش‌های شناسایی‌شده از منابع و مصاحبه با مدیران اجرایی حوزه قرض‌الحسنه به گروه کانونی عرضه شده و بر روی هر یک از چالش‌ها و حوزه‌های مربوط به آن بحث و مداقه لازم صورت پذیرفت و منتخب چالش‌های جمع‌آوری‌شده در قالب ۱۱ سؤال در یک پرسش‌نامه طیف لیکرت تهیه و برای دریافت نظرات خبرگان این حوزه انتشار یافته و توسط ۳۹ نفر از خبرگان نظام بانکی تکمیل‌شده است. لازم به ذکر است پس از مشورت با چند نفر از اساتید «روش تحقیق در عملیات نرم»[۱]، به علت اینکه پرسش‌نامه‌ها در میان خبرگان حوزه علمی و اجرایی توزیع شده است، تعداد ۳۹ نفر پاسخ‌دهنده به پرسش‌نامه کافی قلمداد می‌شود. سؤالات به همراه حوزه‌ای که هریک از چالش‌ها در روش فراترکیب به آن اختصاص‌یافته است، به شرح زیر است:

Q۱. به علت تملیکی بودن عقد قرض در سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز

---

۱. Soft Operation Research

(وجود رابطه مالکیت بین سپرده‌گذار و بانک) و هم‌چنین ماهیت انتفاعی بانک، مقاصد سپرده‌گیری بانک متفاوت از اهداف سپرده‌گذار بوده و این امر موجب تصمیمات سیاستی بانک مغایر با اهداف سپرده‌گذاران در حفظ یا تخصیص این منابع می‌شود (قانونی و نظارتی، فرهنگی و عملیاتی).

Q۲. اثرپذیری شدید سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز از متغیرهای اقتصاد کلان که بیشتر موجب کاهش انگیزه سپرده‌گذاران در سپرده‌گذاری قرض‌الحسنه در بانک‌ها می‌شود. نوسان متغیرهای اقتصادی مانند نرخ تورم، نرخ ارز و... موجب کاهش ارزش و قدرت خرید سپرده‌گذاران قرض‌الحسنه می‌شود (اقتصادی).

Q۳. با توجه به خصوصیات عقد قرض و امکان برداشت از حساب سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز در هر زمان، مدیریت ریسک نقدینگی این سپرده در نزد بانک‌ها بسیار دشوار بوده که می‌تواند علاوه بر افزایش ریسک نقدینگی، بانک‌ها را در معرض ریسک شهرت نیز قرار دهد (قانونی و نظارتی و عملیاتی).

Q٤. در سازوکار فعلی سپرده‌پذیری، عمده افراد با هدف دریافت تسهیلات قرض‌الحسنه در آینده اقدام به افتتاح حساب می‌کنند که این امر موجب از بین رفتن نیت قرض‌الحسنه می‌شود (عملیاتی و فرهنگی).

Q۵. در تأسیس صندوق‌های قرض‌الحسنه بانک‌های تجاری، هم‌چنان بانک اصلی(شرکت مادر) به عنوان خزانه وجوه قرض‌الحسنه در نظر گرفته شده که در عمل دست بانک را برای استفاده از وجوه قرض‌الحسنه در راستای مدیریت ریسک نقدینگی خود باز نگه می‌دارد (قانونی و نظارتی، عملیاتی).

Q٦. وجود سیستم نظارتی جداگانه سپرده‌های قرض‌الحسنه در بانک‌های تحت نظارت بانک مرکزی و صندوق‌های قرض‌الحسنه تحت نظارت سازمان اقتصاد اسلامی منجر به عدم استفاده حداکثری و بهینه از منابع قرض‌الحسنه در کشور شده است (قانونی و نظارتی).

Q۷. وجود نرخ ذخیره قانونی نامناسب برای سپرده قرض‌الحسنه و عدم تغییر آن متناسب با شرایط اقتصاد کلان (قانونی و نظارتی).

Q۸. عدم نظارت بر مانده حساب سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز بانک‌های

تجاری و قرض‌الحسنه توسط بانک مرکزی موجب عدم‌بهره‌مندی اقشار متوسط و ضعیف جامعه از این منابع می‌شود (قانونی و نظارتی، عملیاتی).

Q۹. اعتماد ناکافی مردم به شبکه بانکی در سپرده‌گذاری قرض‌الحسنه به دلیل وجود مشکلاتی مانند عدم شفافیت ، عملکرد نامناسب و... (قانونی و نظارتی، عملیاتی).

Q۱۰. عدم اجرای دستورالعمل بانک مرکزی مصوب خرداد سال ۱۳۹۰ مبنی بر تأسیس صندوق‌های قرض‌الحسنه توسط بانک‌های تجاری و ضعف در نظارت و عدم جدیت مقام ناظر در عملیاتی سازی این مصوبه (قانونی و نظارتی).

Q۱۱. وجود شبهات مطرح‌شده در قرعه‌کشی سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز و فرهنگ‌سازی نامناسب این شیوه در تجهیز منابع (شرعی و فرهنگی).

روایی و پایایی پرسش‌نامه

برای اطمینان از روایی پرسش‌نامه، سؤالات به گروه کانونی عرضه شده و اعضای گروه که از صاحب‌نظران نظام بانکی هستند، روایی آن را تأیید کردند. در این تحقیق، به منظور بررسی پایداری درونی سؤال‌های پرسش‌نامه، از تکنیک سنجش پایایی ضریب آلفای کرونباخ استفاده گردید که با توجه به مقدار ضریب آلفای کرونباخ که معادل با ۰/۷۴۲ بوده، پایایی این پرسش‌نامه مورد تأیید قرار گرفت. جدول ۳، دامنه پاسخ خبرگان به هریک از سؤالات فوق‌الذکر بوده و تأثیر هریک از شاخص‌های مورد پرسش در سؤالات را در آسیب‌شناسی سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز مورد بررسی قرار داده است.

جدول ۳. تعیین درجه اهمیت معیارها و زیرمعیارها بر اساس مقیاس لیکرت

۱	۲	۳	۴	۵
تأثیر خیلی‌کم	تأثیر کم	تأثیر متوسط	تأثیر زیاد	تأثیر خیلی‌زیاد

تحلیل پرسش‌نامه

در مطالعه‌ی حاضر به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش معادلات ساختاری بهره گرفته شد. در تحلیل داده‌ها با استفاده از معادلات ساختاری، دو روش وجود دارد: روش اول که مبتنی بر نرم‌افزارهای Amos و Lisrel است، در مواردی کاربرد

دارد که: الف- حجم نمونه بالا باشد. ب- متغیرها حالت نرمال داشته باشند. ج- مدل اندازه‌گیری از نسبت به مدل ساختاری اهمیت بیشتری برخوردار باشد. با توجه به این‌که این روش بر ساختارهای کوواریانس میان متغیرها مبتنی است و در هنگام محاسبات خطاهایی را برای هر یک از متغیرهای مشاهده‌شده در نظر می‌گیرد، از دقت بالاتری نسبت به روش «حداقل مربعات جزئی»[1] برخوردار است؛ اما روش دوم (pls) که درواقع بر ساختارهای واریانسی مبتنی است، در مواقعی کاربرد دارد که حجم نمونه پایین بوده و مدل ساختاری نسبت به مدل اندازه‌گیری از اهمیت بالاتری برخوردار باشد. با توجه به موارد فوق و شرایط حاکم بر نمونه و مدل مفروض مطالعه‌ی حاضر و اهمیتی که مدل ساختاری برای مطالعه حاضر داشت، برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش pls استفاده شد. برای بررسی مدل مفهومی مطالعه با استفاده از نرم‌افزار Smart pls۳، دو مورد را باید در نظر داشت: نخست، مدل اندازه‌گیری و دوم، مدل ساختاری. برای بررسی برازش مدل اندازه‌گیری باید به ضرایبی چون ضریب آلفای کرونباخ و ضریب اشتراک توجه نمود. در صورتی که میزان آلفای کرونباخ بالاتر از ۰/۷ و میزان ضریب اشتراک نیز بالاتر از ۰/۵ باشد، مدل اندازه‌گیری از برازش مطلوبی برخوردار است. در بررسی مدل ساختاری نیز باید به مقدار R^2 توجه داشت؛ درصورتی‌که این مقدار از عدد ۰/۳ بزرگ‌تر باشد، مدل ساختاری مطالعه از برازش مطلوبی برخوردار خواهد بود. (مصلح و همکاران، ۱۳۹۲)

به منظور بررسی اعتبار پرسش‌نامه، پس از ورود داده‌ها به نرم‌افزار Smart pls۳، با توجه به بار عاملی هر یک از چالش‌ها برسازه‌ی موردنظر خود (حوزه مفهومی)، اعتبار هر یک از آن‌ها مورد بررسی قرار گرفت. با توجه به معیار فورنل و لاکر، بارهای عاملی بزرگ‌تر مساوی ۰/۵ از اعتبار مناسبی برخوردار هستند. (فورنل و لاکر، ۱۹۸۱)

در جدول ٤، هریک از چالش‌های مؤثر بر کارکرد حساب قرض‌الحسنه پس‌انداز در قالب فرضیه پژوهش (که با علامت * نشان مشخص شده)، بار عاملی

---

۱. Partial least Square (PLS)

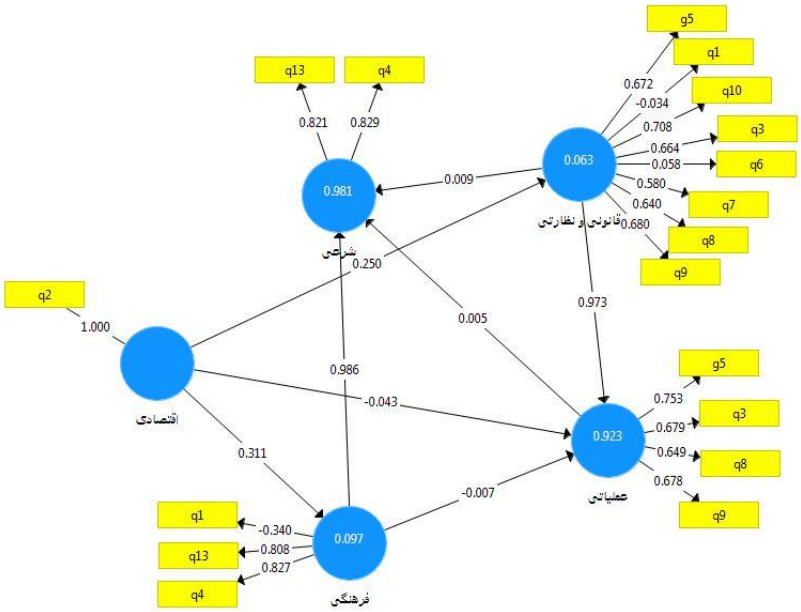
و نتیجه ارزیابی آن مبنی بر پذیرش یا رد نشان داده شده است:

جدول ۴. فرضیه‌ها، بارهای عاملی و نتیجه‌گیری عوامل مؤثر بر آسیب‌پذیری سپرده قرض‌الحسنه

سؤالات پرسش‌نامه	فرضیات و نتایج	چالش‌ها				
		اقتصادی	شرعی	قانونی و نظارتی	عملیاتی	فرهنگی
q۱	فرضیه			*		*
	بار عاملی			-۰/۰۳۴		-۰/۳۴۰
	نتیجه			رد		رد
q۲	فرضیه	*				
	بار عاملی	۰۰۰۰/۱				
	نتیجه	تائید				
q۳	فرضیه			*	*	
	بار عاملی			۰/۶۶۴	۰/۶۷۹	
	نتیجه			تایید	تایید	
q۴	فرضیه		*			*
	بار عاملی		۰/۸۲۹			۰/۸۲۷
	نتیجه		تائید			تائید
q۵	فرضیه			*	*	
	بار عاملی			۰/۶۷۲	۰/۷۵۳	
	نتیجه			تایید	تائید	
q۶	فرضیه			*		
	بار عاملی			۰/۰۵۸		
	نتیجه			تایید		
q۷	فرضیه			*		
	بار عاملی			۰/۵۸۰		
	نتیجه			تایید		
q۸	فرضیه			*	*	
	بار عاملی			۰/۶۴۰	۰/۶۴۹	
	نتیجه			تایید	تایید	
q۹	فرضیه			*	*	
	بار عاملی			۰/۶۸۰	۰/۶۷۸	
	نتیجه			تایید	تایید	
q۱۰	فرضیه			*		
	بار عاملی			۰/۷۰۸		
	نتیجه			تائید		
q۱۱	فرضیه		*			*
	بار عاملی		۰/۸۲۱			۰/۸۰۸
	نتیجه		تائید			تائید

در شکل ۵ خروجی نرم‌افزار smart-pls که نشان‌دهنده بارهای عاملی به همراه ضرایب مسیر بین متغیرهای پنهان است، آمده است:

شکل ۵. ضرایب مسیر متغیرهای پنهان و بارهای عاملی متغیرهای آشکار

کیفیت مدل

کیفیت مدل با استفاده از ضریب تعیین بررسی می‌شود، ضریب تعیین برای هر متغیر پنهان نشان می‌دهد که چند درصد از واریانس‌های موجود آن متغیر پنهان قابل تبیین است. (سبحانی‌فرد، ۱۳۹۵)

جدول ۵. ضریب تعیین متغیرهای پنهان

مقوله‌های آسیب‌پذیری	R Square
شرعی	۰/۹۸۱
عملیاتی	۰/۹۲۳
فرهنگی	۰/۰۹۷
قانونی و نظارتی	۰/۰۶۳

با توجه به جدول ۵، دو مقوله شرعی و عملیاتی بیشترین میزان از ضریب R^2 را به خود اختصاص داده‌اند.

بررسی پایایی و روایی متغیرهای پنهان

در این بخش محاسبات مربوط به روایی و پایا بودن مدل انجام‌شده و نتایج آن به

شرح جدول ٦ است:

جدول ۶. پایایی و روایی متغیرهای پنهان

	آلفای کرونباخ	پایایی ترکیبی[1]	متوسط واریانس استخراج‌شده[2]
اقتصادی	۱	۱	۱
شرعی	۰/۵۳۱	۰/۸۱	۰/۶۸۱
عملیاتی	۰/۶۳۵	۰/۷۸۴	۰/۴۷۷
فرهنگی	۰/۰۱۹	۰/۵۲	۰/۴۸۴
قانونی و نظارتی	۰/۶۶۵	۰/۷۴۵	۰/۳۲۶

آلفای کرونباخ ضریبی است که سازگاری درونی متغیرهای پنهان را نشان می‌دهد. سازگاری درونی یک متغیر پنهان نشان‌دهنده میزان همبستگی بین متغیر پنهان مربوطه و متغیرهای آشکار مربوط به آن می‌باشد. شاخص پایایی ترکیبی(CR) نیز میزان پایایی هر متغیر پنهان را نشان می‌دهد و تفاوت آن با آلفای کرونباخ آن است که در آلفای کرونباخ تمامی شاخص‌ها با اهمیت مساوی در محاسبات وارد می‌شوند ولی در شاخص دوم هر شاخص با بار عاملی بیشتر اهمیت بیشتری پیدا می‌کند. بنابراین این شاخص را قوی‌تر و منطقی‌تر از آلفای کرونباخ دانست .(سبحانی فرد، ۱۳۹۵) از آنجا که بار عاملی شاخص پایایی ترکیبی مقوله‌های اقتصادی، شرعی، عملیاتی و قانونی و نظارتی بیش از ۰/۷ است گواه از پایایی مناسب متغیرهای پنهان(سازه‌ها) است.

منظور از شاخص روایی هم‌گرا، میانگین واریانس به اشتراک گذاشته هر متغیر پنهان با متغیرهای آشکار مربوط به خود است. هرچه میزان این میانگین بیشتر باشد، یعنی متغیر پنهان موردنظر قوت بیشتری در تبیین تغییرات (واریانس‌های) متغیرهای آشکار خود داشته است. به همان دلیل گفته‌شده برای ضریب تعیین، شرط مناسب بودن این شاخص برای هر متغیر پنهان بالای ۰/۵ بودن این برای هر متغیر پنهان می‌باشد. (سبحانی فرد، ۱۳۹۵) با توجه به اطلاعات جدول فوق، مقادیر این شاخص برای مقوله‌های اقتصادی و شرعی، حد کفایت

---

۱. Composite Reliability

۲. Average Variance Constructs (AVE)

لازم را برآورده ساخته است.

بررسی برازش و درستی مدل

منظور از برازش مدل در pls آن است که مدل چه میزان از فرضیاتی کـه در مـورد متغیر وابسته را داشته پیش‌بینی کند. مهم‌ترین شاخص در این بخش «خطای جـذر میانگین مربعات»[۱] است. این شاخص تفاوت بین مـدل سـاخته شـده بـا داده‌هـای تجربی را نشان می‌دهد. اگر مقدار این شاخص بـیش از ۰/۰۸ باشـد بـرازش قابـل قبولی نتیجه‌گیری شده و اگر بالای ۰/۱ باشد برازش خوب استنباط می‌شود. مقـدار این شاخص در پژوهش برابر با ۰/۲۳۳ بوده که بیانگر برازش خوب مدل است.

قابلیت تعمیم مدل

برای آنکه بتوان یافته‌های تحقیق را تعمیم داد و از درستی ارتباطات بین حوزه‌های عواملی که بر نرخ سود سپرده بانکی تأثیر منفی می‌گذارند، اطمینان حاصل کرد، از آزمـون «بـوت اسـترپینگ»[۲] در نرم‌افـزار smart-pls در سـطح اطمینـان ۹۵ درصـد استفاده کرده که نتایج آن به شرح جدول ۷ است:

جدول ۷. نتیجه ارزیابی فرضیات پژوهش

فرضیات	Original Sample	میانگین نمونه	انحراف معیار	آماره t	P Values	پذیرش
اقتصادی --> عملیاتی	-۰/۰۴۳	-۰/۰۰۴۵	۰/۰۰۶۵	۰/۰۶۶۵	۰/۰۵۰۶	رد
اقتصادی --> فرهنگی	۰/۳۱۱	۰/۰۲۷۷	۰/۰۱۸۷	۱/۰۶۶۹	۰/۰۰۹۶	رد
اقتصادی --> قانونی و نظارتی	۰/۲۵	۰/۰۲۳۳	۰/۰۱۸۶	۱/۰۳۵	۰/۰۱۷۸	رد
عملیاتی--> شرعی	۰/۰۰۵	۰/۰۰۶۱	۰/۰۱۹۵	۰/۰۰۲۶	۰/۰۹۷۹	رد
فرهنگی --> شرعی	۰/۹۸۶	۰/۰۹۹۴	۰/۰۰۳۳	۲۹/۰۴۹۸	۰	تائید
فرهنگی --> عملیاتی	-۰/۰۰۷	-۰/۰۰۱۱	۰/۰۰۸	۰/۰۰۹	۰/۰۹۲۹	رد
قانونی و نظارتی--> شرعی	۰/۰۰۰۹	-۰/۰۰۶۳	۰/۰۲۳۱	۰/۰۰۳۷	۰/۰۹۷	رد
قانونی و نظارتی--> عملیاتی	۰,۹۷۳	۰,۹۷۹	۰,۰۵۳	۱۸,۴۹	۰	تائید

۱. root-mean-square (RMS)

۲. Bootstrapping

فرضیات	Original Sample	میانگین نمونه	انحراف معیار	آماره t	P Values	پذیرش
				۷		

ستون T statistics مقادیر t را برای هریک از مسیرها نشان می‌دهد. از آنجا که سطح اطمینان ۹۵ درصد است و در صورتی که این مقدار بین ۱/۹۶+ و ۱/۹۶- باشد، رابطه بین آن دو متغیر پنهان مورد پذیرش واقع نخواهد گرفت. این پذیرش را می‌توان از ستون P-Value نیز مورد بررسی قرارداد. در این ستون اگر عددی بالای ۵ درصد باشد رابطه مربوطه مورد پذیرش قرار نخواهد گرفت. (سبحانی‌فرد، ۱۳۹۵)

راهکارهای پیشنهادی

پس از احصای چالش‌های سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز از منابع کتابخانه‌ای و مصاحبه با صاحب‌نظران و هم‌چنین انتشار پرسش‌نامه و نظرسنجی از خبرگان و رتبه‌بندی برحسب نظر آنان، اینک به ارائه راهکارهای ناظر به هریک از مقوله‌های شناسایی‌شده در راستای رفع چالش‌های سپرده قرض‌الحسنه پس از دریافت نظرات گروه کانونی می‌پردازیم.

- **راهکارهای حوزه اقتصادی**: با توجه به استفتائات از مراجع عظام تقلید در راستای حفظ ارزش قدرت خرید در قرض‌الحسنه و امکان افزایش مبلغ بازپرداختی با لحاظ کردن متغیرهایی مانند تورم، پاسخ اکثر مراجع عدم جواز چنین محاسبه‌ای از جهت پیدایش ربای قرضی می‌باشد. (موسویان، ۱۳۸۷) البته به عقیده هاشمی‌شاهرودی پول‌اعتباری از آن جهت که به‌خودی‌خود ارزش مصرفی ندارد و فقط در داد و ستد به کار می‌رود، ویژگی ارزش مبادله‌ای و توان خرید آن در نگاه عرف و عقلا هم‌چون صفت حقیقی به شمار می‌آید. معنای دیگر سخن اینکه ارزش و مالیت این برگه‌ها درست به اندازه قدرت خرید آن‌هاست و نه چیز دیگر (توسلی، ۱۳۸٤)، پس می‌توان گفت افزایش مبلغ بازپرداخت قرض اگر به اندازه جبران کاهش ارزش پول باشد، اشکالی ندارد. به طور کلی، برای رفع نمودن چالش تضعیف قدرت خرید در سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز و پرهیز از ربای قرضی، تعریف سپرده طلا ذیل عقد قرض‌الحسنه پیشنهاد می‌گردد. بانک،

مسکوکات طلا موجود در بازار را به عنوان سپرده قرض یا قرض‌الحسنه پذیرفته و پس از انجام اعتبارسنجی‌های لازم، آن را به متقاضیان در قالب عقد قرض‌الحسنه، تسهیلات می‌دهد. گیرنده سکه، در پایان مدت تسهیلات موظف است، عین سکه را از بازار تهیه کرده و به بانک بازگرداند. در این سپرده، هدف سپرده‌گذار و مالک اولیه سکه، دریافت خدماتی مانند حفظ امنیت دارایی خود و یا قرض‌دهی با نیت خیرخواهانه است. با توجه به اینکه تسهیلات گیرنده یا دریافت‌کننده سکه، عین سکه را در سررسید به بانک بازگردانده و قیمت سکه همراه با نوسانات بازار تغییر کرده است، ارزش پول در قیمت سکه حفظ‌شده و ربای معاملی (اضافه‌ای که در مبادله دو کالای مثل هم کیلی و وزنی با پیش شرایط قبلی دریافت می‌شود) پیش نخواهد آمد.

البته این راهکار را می‌توان منحصر به سکه و تحویل فیزیکی آن ندانست و آن را تا حد زیادی توسعه داد. بدین صورت که سپرده‌گذار، در قرارداد خود با بانک، به بانک وکالت داده تا معادل وجه نقد سپرده‌گذاری، به قیمت روز، طلا خریداری کرده و آن را به خود (بانک) قرض دهد و در هر زمان که قصد برداشت از حساب خود را داشت، حجم طلای معادل مبلغ درخواستی(میزان برداشت) سپرده‌گذار را با توجه به قیمت روز طلا، محاسبه و سپس آن میزان طلا را از سپرده طلا نزد بانک کسر و معادل ریالی آن را (پس از فروش وکالتی به خود یا سایرین) به سپرده‌گذار پرداخت نماید. بدیهی است در این راهکار، در صورت افزایش قیمت طلا، حتی اگر سپرده‌گذار به میزان کل مبلغ ریالی ابتدایی تحویلی به بانک را نیز برداشت کند، حساب قرض یا قرض‌الحسنه او نزد بانک بسته نشده و تسویه کامل سپرده مذکور مستلزم تحویل بخش باقی‌مانده از حجم طلای خریداری (وکالتی) شده و قرض (وکالتی) داده‌شده، می‌باشد. زیرا که در این راهکار، درواقع سپرده‌گذار به بانک طلا قرض داده و می‌بایست همان حجم طلا را کامل دریافت نماید و این مبنای تسویه طلب سپرده‌گذار از بانک و بسته شدن حساب قرض یا قرض‌الحسنه نزد بانک است. این روش را بانک می‌تواند در تسهیلات دهی به متقاضیان نیز به کار گیرد.

● **راهکارهای قانونی و نظارتی:** راهکارهایی که در این بخش مطرح می‌شود، بیشتر بر اصلاح قانون در راستای رفع نقایص و ابهام‌زدایی‌های موجود در این زمینه دلالت دارد. در زمینه ثابت بودن نرخ ذخیره قانونی و عدم تغییر آن در شرایط تورم، رکود و رونق اقتصادی، پیشنهاد می‌گردد، بانک مرکزی با ارائه ضابطه‌ای شناور که می‌بایست در شورای پول و اعتبار به تصویب برسد، این کاستی را جبران کرده و وضعیت بانک‌ها را در مدیریت ریسک نقدینگی این سپرده و افزایش قدرت آنان در افزایش تسهیلات دهی، بهبود بخشد.

چالش‌های قانونی از قبیل عدم نظارت بر صندوق‌های قرض‌الحسنه بازار غیرمتشکل، تخصیص انتفاعی وجوه قرض‌الحسنه یا وجود انحصار در اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه به کارکنان شبکه بانکی و عدم تأسیس صندوق قرض‌الحسنه بانک‌های تجاری، ازجمله مواردی است که قانون دچار نقصان یا ابهام بوده و باید با توجه به تجارب موجود در نهاد ذی‌ربط مورد اصلاح قرار گیرد. مثلاً می‌توان راهکار جداسازی بانکداری قرض‌الحسنه از بانکداری تجاری را بررسی کرد.

● **راهکارهای عملیاتی:** برخی از چالش‌های شناسایی‌شده در این حوزه نیز مانند چالش‌های قانونی و نظارتی، راهکاری مخالف چالش موجود را در پی خواهد داشت، ازجمله چالش‌هایی که به آن اشاره نشده، می‌توان به عدم آشنایی کارکنان نظام بانکی با قراردادهای قرض‌الحسنه در بخش تجهیز و تخصیص اشاره کرد. برگزاری کارگاه‌های آموزشی که بانک‌ها می‌توانند برای دانش‌افزایی کارکنان خود در این زمینه برگزار کنند، ازجمله راهکارهای کلیدی خواهد بود که پیشنهاد می‌گردد.

راهکار دیگر عملیاتی برای تشویق مردم به سپرده‌گذاری، تعریف شاخص‌های بهره‌وری در بخش قرض‌الحسنه نظام بانکی است. بانک مرکزی به‌عنوان سیاست‌گذار بازار پول می‌بایست، شاخص بهره‌وری و عملکرد نظام بانکی در حوزه قرض‌الحسنه را با توجه به اهدافی که در این زمینه دنبال می‌کند تدوین نماید، بانک‌های کشور بر اساس شاخص طراحی‌شده، رتبه‌بندی شوند و

بانک‌های موفق را تشویق و بانک‌هایی که دچار کاستی بوده را جریمه و به مردم معرفی نماید.

از دیگر راهکارهایی که برای چالش‌های این حوزه مطرح می‌شود، آن است که با توجه به عملکرد نسبتاً موفق بانک‌های قرض‌الحسنه در مقایسه با بانک‌های تجاری در اداره وجوه قرض‌الحسنه، مدیریت وجوه قرض‌الحسنه در کل کشور به بانک‌های قرض‌الحسنه واگذارشده و بانک‌های تجاری سپرده پذیر فقط نقش عاملیت بانک‌های قرض‌الحسنه را بر عهده داشته و مجرایی برای هدایت وجوه قرض‌الحسنه از مردم به بانک‌های قرض‌الحسنه باشند. به نظر می‌رسد، با مدیریت متمرکز این وجوه توسط این بانک‌ها، بسیاری از مشکلات مرتفع شده و اعتماد مردم به این نهاد احیا خواهد شد.

● **راهکارهای فرهنگی**: همان‌گونه که پیش از این مطرح شد، چالش‌های فرهنگی در این پژوهش به دو دسته تقسیم شده‌اند، دسته اول به مواردی اشاره دارد که وابسته به اهداف افراد از سپرده‌گذاری قرض‌الحسنه بوده و به تحقق فرهنگ قرض‌الحسنه از جانب وی توجه می‌کند. بخشی از راهکارهای این سطح از چالش‌ها را باید در نظام آموزشی کشور و تعلیم افراد در جهت آشنایی با اهداف قرض‌الحسنه و ثمرات اخروی آن دنبال کرد و بخشی را از راه‌های عملیاتی و قانونی به کار بست. افتتاح حساب سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز با هدف برنده شدن در قرعه‌کشی یا دریافت تسهیلات، ناشی از تصمیمات اجرایی مدیران بانکی بوده که با شیوه مدیریت خود در بخش قرض‌الحسنه، مردم را به این سمت‌وسو هدایت کرده و فرهنگ قرض‌الحسنه را به موارد مذکور تنزل داده‌اند.

سطح دوم از چالش‌های فرهنگی که ناشی از عدم سنخیت ماهوی نهاد قرض‌الحسنه با بانک به عنوان یک بنگاه انتفاعی است، راهکارهایی را به دنبال خواهد داشت که خارج از نظام بانکی مطرح‌شده و ساختارهای جدیدی به غیر از شبکه بانکی را برای مدیریت این نهاد خیرخواهانه پیشنهاد می‌کند. در هر صورت برای کم‌رنگ‌تر کردن این چالش‌ها، باید پذیرفت که حداکثر کارایی شبکه بانکی در این راستا، کمک به تسهیل مبادلات مبتنی بر قرض بوده، نه قرض‌الحسنه، زیرا

ماهیت انتفاعی بانک را نمی‌توان از آن منفک نمود و نهاد انتفاعی، در تحقق اهداف غیرمادی و خیرخواهانه عاجز است. برای مدیریت وجوه قرض‌الحسنه، به نظر می‌رسد بهترین نهادهایی که قرابت فرهنگی با ماهیت این عقد را دارند، ساختارهای غیررسمی مانند صندوق‌های خانوادگی، سازمانی و محلی هستند که توسط معتمدین و برگزیدگان سپرده‌گذاران و مشارکت‌کنندگان در صندوق اداره می‌شود. البته همان‌طور که در متن نیز اشاره شد، عدم وجود سازوکارهای فعال برای مدیریت و نظارت این صندوق‌ها، از دیگر چالش‌های قانونی و نظارتی بوده که بازار پول با آن درگیر است.

● **راهکارهای شرعی**: با توجه چالش شرعی برگزاری قرعه‌کشی سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز و عدم اجماع فقها بر جواز شرعی جوایز قرعه‌کشی، راهکاری که در این زمینه مطرح می‌شود، انعقاد عقد وکالت بین سپرده‌گذار به عنوان موکل و بانک به‌عنوان وکیل وی در قرض دهی است. با استقرار عقد وکالت، شبهه عدم شرعی بودن جوایز قرعه‌کشی که برخی به عنوان زیاده قرض مطرح می‌شود، برطرف می‌شود، زیرا در الگوی جدید، بانک در مقام قرض گیرنده نبوده و پرداخت جوایز از جانب وی شبهه پرداخت ربا به جمیع سپرده‌گذاران را نخواهد داشت.

از چالش‌هایی که تاکنون به آن توجه نشده؛ بحث مشروط کردن اعطای وام به داشتن سپرده در حساب قرض‌الحسنه است که مصداق قرض به شرط قرض بوده و طبق نظر اکثر فقها ربا می‌باشد. راهکاری که در این مورد پیشنهاد می‌شود، حذف این شرط برای اعطای تسهیلات است. باید مبنای اعطای وام به متقاضیان نیاز آنان بوده و تا اختصاص همه منابع قرض‌الحسنه به تسهیلات قرض‌الحسنه، اعطای وام صورت گیرد.

چالش دیگری که پژوهش‌های قبلی به آن اشاره نداشته‌اند؛ این است که، صندوق‌های قرض‌الحسنه و برخی بانک‌ها که به اعطای وام قرض‌الحسنه می‌پردازند، بابت هزینه‌های خود درصدی را به‌عنوان کارمزد تسهیلات دریافت می‌کنند که اگر به‌صورت توافقی میان طرفین و به میزانی باشد که فقط هزینه‌های

جاری نهاد اعطاکننده تسهیلات قرض‌الحسنه را پوشش دهد، طبق نظر اکثر مراجع، مشکلی ندارد ولی مشکل اینجاست که برخی از بانک‌ها به‌جای دریافت سود وام، کارمزد اعطای تسهیلات را افزایش می‌دهند یا جوایز سپرده‌های قرض‌الحسنه را از محل کارمزد تسهیلات قرض‌الحسنه تأمین می‌کنند که این کار جایز نیست. راهکاری که برای این چالش مطرح می‌شود؛ اینکه نرخ کارمزد یکسانی برای همه بانک‌هایی که در سیستم بانکی به اعطای وام قرض‌الحسنه اقدام می‌کنند تعیین شود. هم‌چنین به علت اصالت نیت خیرخواهانه در سپرده قرض‌الحسنه می‌توان از برخی از سپرده‌گذاران درخواست کرد تا هزینه‌های نهادهای قرض‌الحسنه را جبران کنند.

اگرچه ممکن است، راهکارهای مطرح‌شده در این بخش، رافع تمامی چالش‌های موجود در حوزه قرض‌الحسنه نباشد، اما با تدقیق موارد مذکور که حاصل همفکری مدیران اجرایی و اندیشمندان اقتصاد اسلامی است، می‌توان عمده مشکلات سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز در نظام بانکی را مرتفع کرده و کارایی را در این حساب افزایش داد.

نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر، سعی بر آن شده است که با استفاده از روش فراترکیب، منابع کتابخانه‌ای در راستای شناسایی ابعاد مختلف چالش‌های حساب سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز مورد مطالعه قرار گیرد و یافته‌های روش فراترکیب حاکی از آن بود که چالش‌های قانونی و نظارتی، فرهنگی، اقتصادی، عملیاتی و در نهایت چالش‌های شرعی به ترتیب مهم‌ترین حوزه‌هایی بوده که در آسیب‌شناسی حساب سپرده قرض‌الحسنه مورد توجه پژوهشگران این حوزه قرارگرفته است. در گام بعد، پس از مصاحبه با خبرگان نظام بانکی و شناسایی چالش‌های جدید، یافته‌های حاصل از روش فراترکیب و مصاحبه با خبرگان در گروه کانونی مورد بحث و مطالعه قرار گرفت و منتخب چالش‌های شناسایی‌شده در قالب ۱۱ گزاره، توسط خبرگان و صاحب‌نظران بازار پول مورد ارزیابی قرار گرفت.

فعالان اقتصادی در کمترین زمان به سطح بالایی از منابع مالی کم‌هزینه نیاز

دارند ولی کمبود منابع بانک‌ها و بالا بودن سطح تقاضای مشتریان مانعی برای تأمین تسهیلات مورد نیاز فعالان اقتصادی شده است و در نتیجه کاهش سرمایه-گذاری، عدم تسهیل فعالیت‌های اقتصادی، کاهش نرخ رشد اقتصادی و تضعیف تولید و اشتغال رخ داده است. توسعه سپرده‌گذاری و تسهیلات‌دهی قرض‌الحسنه می‌تواند با فعال‌سازی منابع مالی ارزان برای تولیدکنندگان، افزایش مشارکت آحاد جامعه در فعالیت‌های اقتصادی، تقویت عوامل تولید و اختصاص سهم عادلانه عامل سرمایه در تولید در نهایت منجر به بهبود بهره‌وری در فضای واقعی اقتصاد شده و بسترساز اقتصاد مقاومتی شود. این پژوهش سعی خود را در احصای حداکثری مشکلات و چالش‌های سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز نموده ولی هم‌چنان پژوهشگران اقتصاد اسلامی می‌بایست با رصد و شناسایی دقیق این موارد در بازار پول، نسبت به آن واکنش نشان داده و راهکارهای متناظر را در تحقیقات خود پیشنهاد کنند و نهادهای نظارتی مانند بانک مرکزی و سازمان اقتصاد اسلامی به عنوان متولیان اصلی بخش قرض‌الحسنه، می‌بایست تلاش خود را در راستای عملیاتی‌سازی پژوهش‌های این حوزه به کار گیرند.

منابع

آقا نظری، حسن. غفوری چرخابی، حسین (۱۳۸۹). «قدرت خرید: مفهوم مثلیت پول‌های اعتباری». دوفصلنامه علمی پژوهشی جستارهای اقتصادی، شماره ۱۳: ۱۰۳-۱۲۸.

ابراهیمی، سجاد. باغستانی‌میبدی، مسعود (۱۳۹۰). «مقایسه بانک تجاری و نهاد قرض‌الحسنه در حوزه تأمین مالی خرد». ماهنامه بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی، شماره ۱۱: ۷۳-۸۸.

اثنی‌عشری، ابوالقاسم. بابایی‌سمیرمی، محمدرضا (۱۳۸۸). «برآورد تابع تقاضای پول در سپرده‌های قرض‌الحسنه بانک‌های ایران». فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، شماره ۵۱: ۹۳-۱۰۴.

ازکیا، مصطفی. توکلی، محمود (۱۳۸۵). «فرا تحلیل مطالعات رضایت شغلی در سازمان‌های آموزشی». نشریه نامه علوم اجتماعی، شماره ۲۷: ۱-۲۶.

ابونوری، اسماعیل و قاسمی‌تازه‌آبادی،افسانه (۱۳۸۶). «ارزیابی اثر ارزش‌افزوده قرض‌الحسنه بر توزیع درآمد». فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۲۸(۷): ۱۳۹-۱۶۴.

الموسوی الخویی، ابوالقاسم (۱۳۶۷). منهاج الصالحین. قم: مدینه‌العلم.

انصاری، مرتضی بن محمدامین (۱۳۷۳). المکاسب. قم: منشورات دار الذخائر.

ایزدی فرد، علی اکبر (۱۳۸۷). «بررسی فقهی قرض اسکناس و تأثیر تورم بر آن». فصلنامه علمی پژوهشی فقه و اصول، شماره ۸۱: ۳۳-۱۷

بنی طبا، سیدمهدی (۱۳۹۶). آسیب‌شناسی نظام بانکی سامان‌دهی تجهیز و تخصیص منابع قرض‌الحسنه بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیر بانکی. تهران: معاونت پژوهش‌های اقتصادی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

توحیدی نیا، ابوالقاسم (۱۳۹۱). «جذب سپرده قرض‌الحسنه به کمک ابزار مالی اسلامی (صکوک)». دوفصلنامه علمی پژوهشی تحقیقات مالی اسلامی، شماره ۲: ۱۴۳-۱۶۰.

توحیدی‌نیا، ابوالقاسم. فولادگر، وحید (۱۳۹۷). «آسیب‌شناسی سپرده‌های قرض‌الحسنه در نظام بانکداری بدون ربای ایران». فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۷۰: ۱۸۵-۱۵۵.

توسلی، محمداسماعیل (۱۳۸٤). «بررسی و نقد نظریات برخی از اندیشه‌وران اسلامی درباره ماهیت پول». فصلنامه اقتصاد اسلامی، شماره ۱۹: ۱۲۳-۱۵۹.
حائری، محمود. اسلامی، ساجده (۱۳۹٦). «مبانی فقهی جوایز قرض‌الحسنه بانک‌ها». نشریه علمی پژوهشی مطالعات فقه و حقوق اسلامی، شماره ۱٦: ۱۱۳-۱۳٤.
حبیب‌پور، کرم. صفری، رضا (۱۳۸۸). راهنمای جامع کاربرد SPSS در تحقیقات پیمایشی. تهران: نشر لویه.
حبیبیان نقیبی، مجید (۱۳۸۱). «قرض‌الحسنه و راهبردهای توسعه اقتصادی». مجله علمی پژوهشی نامه مفید، شماره ۳۱: ۱٤۷-۱۲۳
حسن‌زاده، علی. کاظمی، مهین دخت (۱۳۸۳). «صندوق‌های قرض‌الحسنه ارزیابی کارکرد در بازار پول و اعتبار». فصل‌نامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۱٦: ۵۷-۷٦.
حشمتی مولایی، حسین (۱۳۸۸). «تأثیر عملکرد صندوق‌های قرض‌الحسنه بر توسعه مالی». پژوهش‌نامه اقتصادی، شماره ٦: ۱۰۹-۱۳۸.
راشکی، مریم. سالارزهی، حبیب الله. کمالیان، امین رضا. سید نقوی، میرعلی. وظیفه، زهرا (۱۳۹٦). ارائه الگوی تعیین و استقرار اثربخش استعداد کارآفرینانه با رویکرد فراترکیب. فصلنامه علمی پژوهشی توسعه کارآفرینی: ۲۵۹-۲۷۸.
سبحانی‌فرد، یاسر (۱۳۹۵). مبانی و کاربرد تحلیل عاملی و مدل‌سازی معادلات ساختاری. تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
سماواتی، علیرضا. و امینی، عباس (۱۳۸٦). «موضوع شناسی پول و جایگاه آن در احکام فقهی کاهش ارزش پول». جستارهای اقتصادی، شماره ۸: ۱۲۱-۱۵۸.
سهیلی، کیومرث (۱۳۸۷). «مقایسه نظری کارایی بانکداری غیرربوی در تجهیز و تخصیص منابع». دوفصلنامه علمی پژوهشی مطالعات اقتصاد اسلامی، شماره ۱: ۱۱۳-۱۳۸
روحانی، سید علی. علیزاده‌قره‌باغ، رضا (۱۳۹٤). جایگاه بانک‌های قرض‌الحسنه در نظام پولی ایران، بسترهای قانونی و تحلیل عملکرد مالی. تألیف مجموعه مقالات بیست و ششمین همایش بانکداری اسلامی. تهران: موسسه عالی آموزش بانکداری ایران، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
شعباتی‌موثقی، حبیب الله (۱۳۹۳). «تحلیل فقهی جایزه‌های بانکی در سپرده‌های پس‌انداز». فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۵۵: ۱٤۷-۱٦٤.
عرب‌مازار، عباس. کیقبادی، سعید (۱۳۸۵). «جایگاه قرض‌الحسنه در نظام بانکی ایران». فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۲۲: ۱۳-٤٦.
عزتی، مرتضی (۱۳۸٦). «عوامل مؤثر بر به کارگیری پول برای کسب سود یا اعطای قرض‌الحسنه». فصلنامه تخصصی دین و اقتصاد، شماره ۳ و ٤: ۲٤-٤۳.
عزتی، مرتضی (۱۳۹۳). «ارزیابی اثر بازارهای مالی بر بازار قرض‌الحسنه در ایران». فصلنامه علمی پژوهشی جستارهای اقتصادی، شماره ۲۲: ۱۵۵-۱۸۵.

علیان‌نژادی، ابوالقاسم (۱۳۸۰). استفتائات جدید آیت‌الله مکارم شیرازی. قم: مدرسه الامام علی‌ابن‌ابیطالب.
فیضی، کامران. تقوی‌فرد، محمدتقی. رئیسی، ایمان. محمودصالحی، مهدی (۱۳۹٦). «چارچوب اندازه‌گیری ارزش کسب و کار فناوری اطلاعات». فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های عمومی مدیریت، شماره ۳۸: ٦۲-۳۵.
کمیجانی، اکبر. و هادوی‌نیا، علی اصغر (۱۳۷۷). «درآمدی بر جایگاه قرض‌الحسنه در اسلام و اثرات اقتصادی آن». فصلنامه علمی پژوهشی نامه مفید، شماره ١٤: ۲۳۳-۲٥٤.
لشکری، محمد. حسینی، سید محمد. و معدنی، محمد علی (۱۳۹٤). «بررسی موضوع ربا در قراردادهای «قرض‌الحسنه» رایج در سیستم تأمین مالی ایران». فصلنامه علمی-ترویجی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره ۱۳: ۳۹-۵۲.
محقر، علی. جعفرنژاد، احمد. مدرس یزدی، محمد. صادقی مقدم، محمدرضا (۱۳۹۲). «ارائه الگوی جامع هماهنگی اطلاعاتی شبکه تأمین خودروسازی با استفاده از روش فراترکیب». دوفصلنامه علمی پژوهشی مدیریت فناوری اطلاعات، شماره ٥(٤): ١٦١-١٩٤.
محققنیا، محمدجواد (۱۳۸۸). «بررسی جایگاه قرض‌الحسنه در نظام بانکی جمهوری اسلامی ایران». دوفصلنامه علمی پژوهشی معرفت اقتصادی، شماره ۱: ١٤١-١٦٢.
مقدم، وحید. جانی پور، محمد. و خلیلی، علی (۱۳۹٦). «الگوی بازار قرض‌الحسنه بر اساس تحلیل محتوای آیات قرآن». فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۱۷(٦٥): ۳۳-٦۱.
موسایی، میثم (۱۳۸۲). ربا و کاهش. تهران: پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس.
موسویان، سید عباس (۱۳۸۳). «طرحی برای سازمان‌دهی صندوق‌های قرض‌الحسنه». فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ١٦: ۳٥-٥٦.
موسویان، سید عباس (۱۳۸٤). «ارزیابی قراردادها و شیوه‌های اعطای تسهیلات در بانکداری بدون ربا». فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۱۹: ٤٥-۷۰.
موسویان، سید عباس (۱۳۸٥). «الگوی جدید بانکداری بدون ربا». فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۲۳: ۱۱-٥۰.
موسویان، سید عباس (۱۳۸۷). معاملات بانکی از دیدگاه مراجع تقلید. تهران: پژوهشکده پولی و بانکی.
موسویان، سید عباس (۱۳۸۹). ارزیابی عملکرد سپرده‌های بانکی در بانکداری بدون ربای ایران. همایش بانکداری اسلامی. تهران: موسسه عالی بانکداری ایران.
موسویان، سید عباس و راه‌نشین، علی (۱۳۹۳). «حساب‌های قرض‌الحسنه اختصاصی راهکاری بهینه برای هدایت و مدیریت منابع قرض‌الحسنه در نظام بانکداری». دوفصلنامه علمی پژوهشی معرفت اقتصاد اسلامی، شماره ۱۱: ١٤۳-١٦۳.
میرجلیلی، سید حسین (۱۳۸۳). «الگویی برای سازمان‌دهی مجدد نظام بانکی در ایران».

فصلنامه علمی پژوهشی نامه مفید، شماره ٤٢: ٦٥-٩٢.
میرمعزی، سید حسین (١٣٨٤). سیستم تجهیز و تخصیص منابع در اقتصاد بدون سود. تهران: انتشارات پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس.
هادوی‌نیا، علی اصغر (١٣٨٠). «اوراق قرض‌الحسنه». فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ٤: ١٠٤-٨٣

Bench، S.، و Day، T. (٢٠١٠). The user experience of critical care discharge: A meta-synthesis of qualitative research. International journal of nursing studies، ٤٧(٤): PP ٤٨٧-٤٩٩.
Sandelowski ، M.، و Barroso، J. (٢٠٠٧). Handbook for synthesizing qualitative research. Springer Publishing Company.